

Zpráva o stavu romských komunit v České republice

Obsah

1. Úvod.....	2
2. Institucionální a politický rámec romské integrace	4
Česká republika.....	4
Evropská unie.....	5
3. Romové v klíčových oblastech života	7
3.1. Vzdělávání a kvalifikace	7
Přípravné třídy.....	9
Asistenti učitele- vychovatelé	10
Podpora romských žáků středních a vysokých škol.....	11
3.2. Kultura a rozvoj jazyka	11
3.3. Zaměstnanost a sociální situace	12
Zaměstnanost.....	12
Sociální situace.....	18
Terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách	19
3.4. Bydlení příslušníků romských komunit	20
3.5. Zdravotní stav romské populace v České republice.....	24
4. Průřezová témata a další aspekty postavení Romů.....	26
4.1. Sdružování a další občanské aktivity	26
4.2. Romové ve veřejné správě	26
4.3. Početnost romských komunit	28
4.4. Sociální exkluze, vznik a šíření chudých a vyloučených romských enkláv.....	30
Pojem sociální exkluze.....	31
Sociální exkluze: právní a politický rámec	33
Sociální exkluze Romů: celospolečenská dimenze.....	34
Symbolická exkluze	36
Sociální exkluze na místní úrovni: vznik a šíření romských ghett.....	37
4.5. Sociální patologie.....	43
4.6. Migrace.....	46
5. Závěry.....	48
6. Seznam podkladů	50

1. Úvod

Souhrnná zpráva o situaci romských komunit v České republice byla vládě naposledy předložena 29. října 1997 (tzv. Bratinkova zpráva). Vláda jí vzala na vědomí usnesením č. 686. Zpráva vycházela z podkladů jednotlivých resortů, zkušeností nevládních organizací a také z obsáhlého průzkumu v terénu, který iniciovala tehdejší kancelář ministra vlády odpovědného za národnost menšiny. Poté byly pravidelně zpracovávány *Informace o plnění usnesení vlády týkající se integrace romských komunit*, které spolu s každoročně aktualizovanou *Koncepcí romské integrace*, plnily funkci informace o situaci romských komunit a jejich změnách. Výjimkou byl rok 2000, kdy tehdejší zmocněnec vlády pro lidská práva přiložil stručnou „Zprávu zmocněnce pro lidská práva o současné situaci romských komunit“ k (první) Koncepci politiky vlády vůči příslušníkům romské komunity, napomáhající jejich integraci do společnosti.¹

Zpracování předkládané zprávy bylo uloženo místopředsedovi vlády pro výzkum a vývoj, lidská práva a lidské zdroje usnesením vlády ze dne 16. června 2004 č. 607 s termínem do 31. prosince 2004. Její smyslem není *Informaci* a *Koncepci* nahradit (ty budou předloženy vládě k projednání do 28. února 2005 spolu s návrhem nových opatření), ale doplnit nezaujatými, objektivními informacemi o stavu romských komunit, jak plynou z rozrůstajícího se poznání akademických, univerzitních a výzkumných pracovišť i jiných nezávislých zdrojů. Zpráva je proto založena především na výsledcích průzkumů a šetření provedených v posledních třech letech různými odbornými pracovišti. Jejich výsledky srovnává s názory, znalostmi a poznatky pracovníků samospráv obcí, pověřených výkonem státní správy v oblasti integrace romských komunit, které na žádost kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity zaslali jako podklad ke zprávě.² Zpráva tak nepředstavuje konsensuální pohled orgánů státní správy na uvedenou problematiku, ale popisuje stav, jak ho vidí nezávislí odborníci. Zpráva ale nemohla zachytit a zohlednit obsáhlá nejnovější šetření zaměřená na vyloučené romské enklávy (tzv. „vyloučené romské lokality“), která byla finalizována souběžně s touto zprávou.³ Tato šetření by měla přinést nové poznatky z terénu.

V celé zprávě jsou užívány pojmy „Romové“, „příslušníci romských komunit“ a „romská populace“ v zásadě jako synonyma. V tomto volném užívání uvedených termínů zpráva navazuje na existující vládní materiály, především na (třetí aktualizovanou) *Koncepci romské integrace (2004)*.⁴

¹ Usnesení vlády ze dne 14. června 2000 č. 599, část IV. materiálu předloženého vládě.

² Pro toto šetření byli v roce 2003 požádáni kanceláři Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity všichni krajští koordinátoři romských poradců, aby oslovili pověřené pracovníky obcí s přenesenou působností státní správy a požádali je, aby na základě svých znalostí, bez šetření v terénu, vyplnili krátké dotazníky. Odpověď přišla z 11 krajů, dotazníky alespoň částečně vyplnilo 104 pracovníků obcí s přenesenou působností, ze 101 obcí nepřišla žádná odpověď.

³ Zejména Výzkumný projekt *Dlouhodobý stacionární terénní výzkum sociálně vyloučených romských komunit* realizovaný Katedrou antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni (2004) pro Ministerstvo práce a sociálních věcí a šetření zadané Ministerstvem vnitra a realizované Mezinárodní organizací pro migraci (Praha), zaměřené původně na migraci ze Slovenska, ale stále více zachycující i situaci v cílových obcích v České republice. Posledním z nich je *Monitoring romských lokalit v České republice vzhledem k probíhajícím nebo potenciálním migračním trendům ze Slovenska v období po vstupu do Evropské unie a podání souhrnné zprávy o stavu těchto lokalit zohledňující dosavadní integrační praxe*. Předkladatel považuje za žádoucí, aby zadavatelé výsledky šetření vhodnou formu zveřejnili.

⁴ Usnesení vlády ze dne 16. června 2004 č. 607.

„Rom“ je v České republice z hlediska právního občan, který se podle čl. 3, odst. 2 Listiny základních práv svobod a podle § 2 zákona č. 320/2002 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin, hlásí k romské národnosti. Zákon neřeší, za jakých okolností se má ke své národnosti hlásit. Počet Romů podle sčítání lidu a počet Romů, kteří se jinak hlásí k romské národnosti či příslušnosti k romské menšině, tak nelze bez výjimky ztotožňovat.⁵ Stejně tak je nutné reflektovat i skutečnost, že výraz „Romové“ je užíván v běžném jazyce, ale i v oficiálních dokumentech (např. Rada Evropy, nejnověji také Evropská unie) v širším významu.

Romská populace je pojem užívaný především demografy a zdravotníky. V odborné literatuře se setkáváme i s dalšími pojmy, např. romská společenství, romské etnikum, romská menšina a další. Nejčastěji používaný pojem „romská komunita“, zavedený jako klíčový termín Radou pro národnosti vlády ČR v tzv. Bratinkově zprávě, zahrnuje vedle Romů i další osoby, které s Romy žijí a sdílejí jejich osud a romskou kulturu. Vzhledem k tomu, že některé romské skupiny se vzájemně distancují, je přesnější mluvit o romských komunitách v plurálu. Kritika, že zvláště v případě tzv. „vyloučených romských komunit“ (tj. územně definovaných skupinách Romů) se ve skutečnosti o komunity nejedná, ale jde (často) pouze o množiny jedinců a nukleárních rodin, které se ocitly v podobné situaci, je z pohledu kulturní antropologie oprávněná.⁶ Jiné sociální vědy ale komunitu vymezují volněji. Např. sociální psychologie jako přirozené společenství v určité lokalitě, nebo skupinu lidí sdílející společné zájmy. Komunitou označuje např. sousedství, zaměstnance určité organizace apod.⁷ Velmi volně pojem komunita pak používá i hovorová čeština. Důležité také je, že pojem „romská komunita“, případně „romské komunity“, se již vžil, v právním a politickém diskursu (v České republice i na Slovensku) i ve vědecké obci. Tak výrazy „práva příslušníků romské komunity“ a „integrace příslušníků romské komunity“ jsou obsaženy v zákoně č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin, a badatelé studují „otázky sociální inkluze romské komunity“ (viz např. název Sborníku prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně).

Zpracovatelé předložené zprávy souhlasí ale s názorem, že přesnější vymezení pojmů se stane také z praktických potřeb tvorby integračních politik brzy nezbytným.⁸ Mělo by se tak stát na základě širšího konsensu, který přinese další odborná i politická diskuse.

Zpráva je rozdělena do dvou hlavních částí. První (část 3.) představuje situaci Romů v klíčových oblastech života (vzdělávání, práce a sociální otázky, kultura, bydlení a zdraví), druhá (část 4.) doplňuje sektorový popis průřezovými tématy (sociální vyloučení, sociální patologie, migrace) a některými dalšími aspekty postavení Romů (např. otázky demografické). Schéma je převzato z nedávno publikované *Zprávy o situaci Romů v rozšířené Evropě*, kterou vydala v roce 2004 Evropská komise. Zpracovatel považuje tento formát za vhodný. Česká zpráva by do budoucna mohla být komplementárním doplněním zprávy

---

⁵ Ze zkušenosti je známo, že velká část příslušníků romské populace se nehlásí k romské národnosti, pokud se o tom pořizuje dokumentace (např. právě při sčítání lidu). Nezaznamenává –li se výpověď, k romské národnosti se často přihlásí.

⁶ viz Tomáš Hirt: Romská etnická komunita jako politický projekt: kritická reflexe, in Marek Jakoubek a Tomáš Hirt: *Romové: Kulturologické etudy*, Plzeň 2004, s. 72-91.

⁷ Pavel Hartl a Hana Hartlová.: *Psychologický slovník*, Praha 2002

⁸ Viz také Štěpán Moravec: Sociální služby v prostředí romských společenství: problém etnicity poskytovatele, in Marek Jakoubek a Tomáš Hirt: *Romové: Kulturologické etudy*, Plzeň 2004, s. 155-167

evropské.⁹ Před sektorovým popisem pak zpráva uvádí stručnou informaci o institucionálním a politickém rámci romské integrace. Tato informace byla zařazena, co se domácích institucí týče, aby zpráva tvořila autonomní celek. Kapitola zachycuje také situaci v EU. Stručný závěr rekapituluje nejdůležitější problémy a trendy. Konstatuje, že situace Romů v České republice se v posledních letech v některých sférách zlepšuje (zajištění menšinových práv, vzdělávání, ochrana před diskriminací či rasově motivovanými útoky), ale negativní trendy v sociální a ekonomické sféře se nepodařilo zastavit. Za nejpalčivější problém označuje fenomén „ghettoizace“ - vznik a šíření chudých vyloučených převážně romských enkláv. Seznam podkladů využitých pro zpracování této zprávy je uveden v poslední části.

2. Institucionální a politický rámec romské integrace

Česká republika

Na integraci příslušníků romských komunit se podílejí dva poradní orgány vlády – Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity a Rada vlády ČR pro národnostní menšiny. Obě rady jsou iniciativními a poradními orgány vlády, nemají přímé výkonné kompetence. Na ministerstvech práce a sociálních věcí, školství, mládeže a tělovýchovy a vnitra působí speciální odborné útvary, které se také věnují této tematice. Součástí institucionálního zajištění na místní úrovni jsou romští poradci a asistenti v obcích, jakož i koordinátoři romských poradců na krajských úradech. V širším slova smyslu patří k institucionálnímu zajištění i další profesionálové zaměstnaní státem či samosprávami, tj. vychovatelé-asistenti učitele ve školách a romští terénní sociální pracovníci v obcích.

Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity

Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity, zřízena usnesením vlády ze dne 17. září 1997 č. 581, o zřízení Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity (původní název), je poradní, iniciativní a koordinační orgán vlády pro otázky spojené s postavením Romů v české společnosti. Předsedou Rady je člen vlády, členy jsou: zmocněnec vlády ČR pro lidská práva, náměstci dvanácti ministrů a čtrnáct zástupců romských komunit, z každého kraje jeden. Kancelář Rady je zřízena při Úřadu vlády ČR.

Rada vlády ČR pro národnostní menšiny

Rada vlády ČR pro národnostní menšiny byla zřízena v souladu s § 6 odst. 3 zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin. Členy této Rady jsou vedle zástupců orgánů veřejné správy zástupci jedenácti národnostních menšin. Romové mají v této Radě tři zástupce.

Rada vlády ČR pro národnostní menšiny iniciovala přijetí „Nařízení vlády č. 98/2002 Sb., kterým se stanoví podmínky a způsob poskytování dotací ze státního rozpočtu na aktivity příslušníků národnostních menšin a na podporu integrace příslušníků romské komunity“. Toto nařízení se týká podpory uchování, rozvoje a prezentace kultur národnostních menšin, rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin (mj. vydávání národnostního tisku), vzdělávání v jazycích národnostních menšin, multikulturní výchovy a podpory integrace romských komunit. Ve vztahu k Romům jde i o podporu programu vyrovnávání podmínek romských komunit v oblasti vzdělávací a sociální, s důrazem na zamezování společenského vylučování příslušníků romských komunit a zajištění spoluúčasti

---

⁹ European Commission: *The situation of Roma in an enlarged European Union*. Office for Official Publications of the European Communities, 2004. Zprávu pro Evropskou komisi zpracovaly Focus Consultancy, ERRC a ERIO.

Romů při zavádění integračních programů, vytváření důvěry, porozumění a tolerance ve společnosti prostřednictvím poznávání historie a tradic romské kultury a zlepšování komunikace mezi příslušníky romských komunit a majoritní společností.

Vláda každoročně vynakládá nemalé finanční prostředky na integraci romských komunit.¹⁰ Podle zpětných informací získaných z terénu ale nejsou finanční prostředky vždy adekvátně zacílené a neřeší zatím problém integrace sociálně vyloučených romských komunit systémově. Podle vyhodnocení některých programů, které provedl kolektiv autorů ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí - Výzkumné centrum Brno - je malá efektivita zapříčiněna mj. tím, že vládní politika v konkrétních opatřeních upřednostňuje integrační snahy založené na národnostním hledisku před inkluzivními intervencemi založenými na hledisku sociálním.¹¹

Kapitoly státního rozpočtu	Rok 2004 (v tis. Kč)	Rok 2005 návrh (v tis. Kč)
Ministerstvo práce a sociálních věcí		
Program podpory projektů integrace příslušníků romské komunity	16 245	34 185
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy		
Program podpory projektů integrace příslušníků romské komunity	14 700	14 700
Program podpory romských žáků středních škol	0	10 000
Ministerstvo kultury		
Program podpory projektů příslušníků romské komunity	2 000	2 000
Ministerstvo vnitra	5 000	5 000
Všeobecná pokladní správa		
Koordinátoři romských poradců na krajských úřadech	5 000	5 000
Předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků	30 000	30 000
Podpora projektů integrace romské komunity	20 000	10 000
CELKEM	92 945	110 885

Evropská unie

Protože problematika postavení etnických menšin není přímo v kompetenci **Evropských společenství ani Evropské unie**, neexistují v rámci struktury EU orgány, které by se soustředily na problém postavení Romů. Nicméně s rozšiřováním EU se romská problematika dostává stále více do zorného úhlu činnosti orgánů EU. Evropská komise, všeobecné ředitelství pro zaměstnanost a sociální otázky, kam spadá antidiskriminační politika, uhradilo z prostředků Akčního programu společenství pro boj s diskriminací a z Akčního programu boje proti sociálnímu vyloučení zpracování již v úvodu citované *Zprávy o Romech v rozšířené Evropské unii*. Politické rámce, v nichž se o romských problémech

¹⁰ Údaje poskytnuty Ministerstvem financí ČR 30. září 2004

¹¹ Ivana Šimíková, Pavel Navrátil, Jiří Winkler: *Hodnocení programů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské komunity*, Praha, VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2003, s. 53.

v EU pojednává, shrnuje 3. část citované zprávy. Vedle politik boje s diskriminací jsou to úsek sociální inkluze a exkluze, evropské strategie zaměstnanosti a Evropských strukturálních fondů.¹²

Jeden z aspektu postavení Romů – projevy rasismu a xenofobie namířené vůči nim – spadají do sféry aktivit agentury EU - Evropského střediska pro sledování projevů rasismu a xenofobie se sídlem ve Vídni (EUMC).¹³ Středisko vydává mj. výroční zprávy o situaci v EU z hlediska rasismu a xenofobie. Zpráva za rok 2004 zahrne již i situaci v nových členských zemích. (Zpráva za rok 2003/2004, co se nových členských zemí týče, obsahuje jen stručnou informaci o vzdělávání menšin.)¹⁴

Komise rovněž spolupracuje při tvorbě politik a opatření se „střečovými evropskými nevládními organizacemi“ – což je v dané oblasti zejména *European Roma Information Office (ERIO)*¹⁵ (založena v roce 2003, se sídlem v Bruselu). Významnou roli odborného konzultanta má *European Roma Rights Centre (ERRC)*¹⁶ se sídlem v Budapešti.

Z jiného úhlu se dotkla postavení Romů i činnost nově ustavené sítě nezávislých expertů, kteří se zabývají problematikou lidských práv. Experti ve *Zprávě o situaci základních práv v Evropské unii v roce 2003* navrhli, aby Evropská komise zvažila vydání „směrnice o integraci Romů“ na základě „antidiskriminačního“ čl. 13 Smlouvy o založení ES.¹⁷ Návrh sice vzbuzuje právní i jiné pochyby, odráží ale skutečnost, že také z pohledu lidských práv považují experti situaci Romů v Evropě jako velmi špatnou.

---

¹² Nejširší možnosti dává v ČR Společný regionální operační program (SROP), který ve svém opatření 3.2 umožňuje financovat poskytování přímých služeb pro cílové skupiny v regionech. Infrastrukturu pro oblast rozvoje lidských zdrojů zajišťuje opatření 3.1 SROP. Druhou možností je Operační program Rozvoj lidských zdrojů, opatření 2.1, které umožňuje podporu projektů pro romské komunity, avšak pouze projektů v tzv. národním měřítku. Další možností podpory je Jednotný programový dokument pro Cíl 3 hl. m. Praha, který zajišťuje podporu této cílové skupiny pro region Praha. Poslední možností podpory je tzv. Globální grant, tedy opatření 2.3, které má podpořit vzdělávání a kapacity poskytovatelů sociálních služeb v regionech a poskytování těchto služeb u projektů, které nesplňují minimální požadovanou finanční hranici pro projekty v ostatních možnostech podpory, tj. 650 tis. Kč. Vedle toho lze využít i iniciativu EQUAL, spolufinancovanou z Evropského sociálního fondu, která je určena k prosazování inovativních nástrojů k řešení diskriminace a nerovností na trhu práce. (Iniciativy Společenství jsou zvláštní programy zřízené Evropskou komisí k řešení specifických problémů dotýkajících se celého území EU, které doplňují jiné programy ES nebo usnadňují jejich realizaci.) V rámci iniciativy EQUAL podpořila EU v letech 2000-2004 celkem 45 projektů, které se týkaly také Romů (v celé EU).

¹³ Evropské agentury jsou decentralizované organizace, které mají právní subjektivitu a požívají určitý stupeň finanční a organizační autonomie. EUMC je jednou z více než 20 agentur EU. Zřízena byla v roce 1997, funguje od 2000. Evropská rada již ale rozhodla o její transformaci v agenturu pro lidská práva. EUMC vydalo publikaci týkající se dostupnosti zdravotní péče pro romské ženy. Viz <http://eumc.eu.int/eumc/index.php>

¹⁴ EUMC: *Racism and Xenophobia in the EU Member States – trends, developments and good practice. Annual Report 2003/2004 – Part 2*, 2004 (s.22-24).

¹⁵ <http://www.erionet.org>

¹⁶ <http://www.errc.org> ERRC je nevládní nadnárodní organizací hájící veřejný zájem prostřednictvím práva, která sleduje situaci Romů v Evropě.

¹⁷ Viz *The situation of Roma in an enlarged European Union*, s. 44-45. Viz také citovaná zpráva *Report on the Situation of Fundamental Rights in the European Union for 2003*, Ref. CFR-CDF.repEU.2003.en, s. 103 – 105. Síť expertů EU pro otázky základních práv byla zřízena v roce 2002 Evropskou komisí na základě požadavku Evropského Parlamentu. Mj. připravuje výroční zprávy o stavu základních práv v EU a jejich členských zemích a tzv. souhrnnou zprávu, která poukazuje na základní problémy v EU v oblasti lidských práv. V roce 2004 připravovala také „tématickou“ zprávu o integraci menšin.

3. Romové v klíčových oblastech života

3.1. Vzdělávání a kvalifikace

Výroční zpráva *Evropského střediska pro sledování rasismu a xenofobie* (2003/2004) konstatuje, že hlavním problémem všech nových členských zemí ve vzdělávání (s výjimkou Malty, kde Romové nežijí), je situace romských dětí, které čelí marginalizaci, segregaci a nesprávnému zařazování do škol pro děti se zvláštními potřebami. Na druhé straně ale uvádí, že v nové členské země EU ve srovnání se starou evropskou patnáctkou více používají různé nové kreativní postupy, jejichž cílem je odstranit diskriminaci a nerovnost, se kterou se romské děti ve vzdělávání setkávají.¹⁸ Tento popis vystihuje i situaci v České republice.

Romské děti a mládež dnes dosahují vyššího vzdělání, než jejich rodiče a prarodiče. Bohužel dosud mnoho z nich chodí do zvláštních škol a po jejich ukončení nezískávají žádnou další kvalifikaci.

Toto konstatování nelze doložit přesnými statistickými daty (viz také dále). Přesnější indikátory jsou k dispozici pouze ohledně počtu romských žáků středních škol (na základě dotačního programu podpora romských žáků středních škol, administrovaným Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy) a o počtu žáků přípravných tříd, kteří začínají svou školní dráhu v základních školách. I z těchto dílčích dat však můžeme čerpat jistý optimismus: „Na konci osmdesátých let po plošně uplatněných opatřeních navštěvovalo střední školy v tehdejší ČSR cca třicet romských dětí. Nyní jen v rámci státní podpory figuruje přes tisíc středoškoláků a učňů z romských komunit“¹⁹

Šetřením znalostí pracovníků obcí pověřených výkonem státní správy (2003) bylo zjištěno, že mezi 51 691 dospělými příslušníky romských komunit jejichž vzdělání a kvalifikaci si tito pracovníci troufli odhadnout, jich bylo absolventy zvláštních škol, případně nedokončilo základní školu v posledním ročníku 31 240, tj. 60 % případů, ukončenou základní školu mělo 14 986, tj. 29 %, vyučených bylo 4 776, tj. 9,3 % a střední nebo vyšší školu má ukončenu 689 tj. 1,3 %²⁰.

Jednou z hlavních příčin mnoha potíží, které mají příslušníci romských komunit v České republice, je vedle předsudků majoritní společnosti, jejich nedostatečné formální vzdělání a nízká, či žádná kvalifikace v profesích uplatnitelných na trhu práce. V nejstarší generaci najdeme dosud některé negramotné, střední generace má většinou základní vzdělání ze zvláštní školy nebo neukončené základní vzdělání ze základní školy. Pokud jsou příslušníci romských komunit vyučeni, jedná se většinou o profese, na které se bylo možné vyučit po ukončení zvláštní školy, respektive i po nedokončené základní škole či dokončené se špatným prospěchem. Tyto profese jsou dnes na trhu práce málo žádané, pracovníci jsou většinou nahrazováni mechanizací. Nedostatečné vzdělání komplikuje však příslušníkům romských komunit život i v mnoha dalších oblastech. Znesnadněná orientace na pracovním trhu a obtížná možnost uplatnění na něm je jenom jednou z nich. Většina příslušníků romských komunit nemotivuje své děti ke vzdělávání, pokud si vůbec přejí, aby jejich děti získaly vyšší vzdělání, nedovedou jim s učením pomoci.

¹⁸ EUMC: *Racism and Xenophobia in the EU Member States* ...op. cit. s.22-24.

¹⁹ Hana Frištenská, Petr Víšek: Závěry a doporučení, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*, Socioklub 2003

²⁰ Šetření znalostí pracovníků obcí pověřených výkonem státní správy o situaci romských komunit v oblasti jejich působnosti, Interní materiál kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2003

Přetrvávajícím problémem zůstává přerazování romských dětí do zvláštních škol.²¹ Jak konstatuje citovaná *Zpráva o situaci Romů v rozšířené Evropě*, situace je obdobná i na Slovensku. Segregované romské školy existují také v Maďarsku a Bulharsku. Problémy nalezneme i ve starých členských zemích. Ke ghettoizaci škol dochází např. ve Španělsku (nárůst počtu romských dětí v některých školách z 30-40% až na více než 80%). Ve Francii končí často děti Romů ve zvláštních veřejných školách pro děti s obtížemi učení nebo s problémy s adaptací.

Odhaduje se, že v České republice až 75 % romských dětí je přerazováno či přímo zapsáno do zvláštních škol.²² Oficiální odhady ve školním roce 2001-2002 poukazují, že z 28 151 žáků zvláštních škol 25 336 romských žáků.²³ V roce 1999 nevládní organizace *European Roma Rights Centre (ERRC)* (viz výše) provedla v Ostravě průzkum, dle kterého romské děti mají 27,9x větší pravděpodobnost být přerazeni do zvláštní školy než děti většinové populace. Dle tohoto průzkumu tvoří romské děti přes 50 % všech žáků ostravských zvláštních škol a více jak 50 % romských dětí je žáky zvláštních škol.²⁴ Spolu se zveřejněním výsledků výzkumu ERRC podala v červnu 1999 i soudní žalobu, která se později dostala před Evropský soud pro lidská práva.²⁵ Výsledky průzkumu potvrdila ERRC v roce 2002 ve městech Kladno (kde romské děti tvoří 72 % všech žáků zvláštních škol), Teplice (tady romské děti tvoří 63% všech žáků zvláštních škol) a Sokolov (romské děti zde naplňují zvláštní školu z 96 – 83 %).²⁶

Zařazení dítěte do zvláštní školy má důsledky pro celý jeho další život. Vzdělání získané ve zvláštní škole odpovídá úrovni vzdělání žáka základní školy po absolvování pěti až šesti tříd. I když se žák teoreticky může po absolvování zvláštní školy hlásit na jakoukoliv střední školu, naděje na úspěch má pouze ve velmi omezeném počtu učebních oborů. Podobně teoretická je i možnost zpětného přerazení žáka zvláštní školy do školy základní. Bez dlouhodobé odborně vedené přípravy nemá naděje na úspěch v základní škole. Proto je především třeba předcházet zařazení dítěte do zvláštní školy.

Dítě může být zařazeno do zvláštní školy na základě návrhu školy, doporučení pedagogicko-psychologické poradny a písemného souhlasu rodiče či zákonného zástupce. Důvodem přerazení romského dítěte ze základní do zvláštní školy nebývá jeho romská národnost, ale jazykový handicap, odlišná dynamika osobnostního vývoje, jiná hierarchie hodnot a sociokulturní odlišnost jeho rodiny, které jsou závažnou překážkou pro jeho další vzdělávání. Významnou roli hraje skutečnost, že prostředí zvláštních škol je známé generaci rodičů, kteří tak mnohdy automaticky směřují dítě do stejné školy, kterou prošli sami.

Prvním krokem ke snížení negativních dopadů sociokulturní odlišnosti na romské děti byla změna způsobu diagnostiky celkové úrovně nadání dítěte a její struktury. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy provedlo analýzu všech testů používaných v pedagogicko-

---

²¹ O situaci pojednává podrobně *Pátá periodická zpráva České republiky o plnění závazků plynoucích z Úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace*, schválená usnesením vlády ze dne 28. srpna 2002 č. 823. K situaci se vrací i zprávy různých mezinárodních monitorovacích mechanismů, např. *Třetí zpráva Evropské komise proti rasismu a intoleranci o situaci v České republice*, zveřejněna ve Štrasburku 8. července 2004.

²² *Čtvrtá periodická zpráva o plnění závazků plynoucích z Úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace (CERD/C/372/Add. 1, 14. 4. 2000)*

²³ European Roma Rights Centre: *Stigmata. Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*, 2004. Tato publikace se zabývá školstvím na Slovensku, v České republice, Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku.

²⁴ European Roma Rights Centre: *A Special Remedy. Roma and Schools for Mentally Handicapped in the Czech Republic*. Country Reports Series No. 8. June 1999.

²⁵ Stížnost byla oznámena vládě a je ve fázi rozhodování o přijatelnosti.

²⁶ European Roma Rights Centre: *Stigmata...*, s. 23-25

psychologických poradnách pro rozhodování o přeřazení dítěte do zvláštní školy a následně nechalo zpracovat českou revizi celosvětově nejužívanějšího testu WISC-III-UK. Tento test byl lokalizován na české jazykové a kulturní prostředí a standardizován na vzorku. Při přeřazování se postupuje především s ohledem na zájem dítěte a v součinnosti zvláštní a základní školy a pedagogicko-psychologické poradny, která v případě potřeby vypracuje dítěti individuální studijní plán.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy vydalo celou řadu pokynů, jež mají umožnit žákům ze zvláštních škol získat úplné základní vzdělání. V roce 1996 vydalo pokyn²⁷ k doplnění vzdělání poskytovaného základní školou pro absolventy zvláštních škol. Podle tohoto pokynu si mohou doplnit vzdělání žáci, kteří ukončili povinnou školní docházku v nižším než devátém ročníku zvláštní nebo základní školy, což např. umožní žákům praktických škol přeřazení do učebního oboru odborného učiliště. Dále vydalo metodický pokyn²⁸ k zajištění přeřazování úspěšných žáků zvláštních škol do základních škol.

Nový školský zákon č. 561/2004 Sb.,²⁹ který nabývá účinnosti k 1. lednu 2005, již nepočítá s další existencí zvláštních škol. Budou nahrazeny základními školami se specifickým vzdělávacím programem. K nápravě současného stavu však nestačí pouze zrušení zvláštních škol. Legislativní změna je sice žádoucí, ale sama o sobě nezaručí, že se vyhlídka romských dětí na dosažení jejich schopnostem odpovídajícího vzdělání zásadně změní. K překonání sociokulturního handicapu potřebují tyto děti cílenou asistenci. Jednou z forem této cílené asistence je vytváření přípravných tříd pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí (dále jen „přípravné třídy“) a využívání vychovatelů - asistentů učitele (dříve označovaných jako „romští pedagogičtí asistenti“). V roce 2000 vydalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy metodický pokyn³⁰ ke zřízení přípravných tříd pro děti se sociálním znevýhodněním a k ustanovení funkce vychovatele - asistenta učitele.

Přípravné třídy

Ve snaze čelit neblahému vývoji, kdy velká část romských dětí byla vzdělávána ve zvláštních školách, vznikají s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. V roce 2003 jich bylo v České republice 103 a v nich se na vstup do školy připravovalo 1 007 převážně romských dětí. Vzhledem k tomu, že dle demografických údajů (odvozených ze sčítání lidu domů a bytů 1991) tvoří romské děti ve věku 5 – 6 let 3,7 % romské populace, tak při velikosti této populace 180 000 až 200 000, zjišťujeme, že oněch 1 007 dětí je jen 15 – 17 % z celkového předpokládaného počtu těchto romských dětí.

Cílem práce učitelů v přípravných třídách je připravit děti ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí k bezproblémovému začlenění do vzdělávacího procesu od prvního ročníku základní školy a předcházet tak u nich případným neúspěšným začátkům ve školní docházce, které by mohly ohrozit průběh jejich dalšího vzdělávání a tím i jejich perspektivy v dalším životě. Cíle se dosahuje uplatňováním nejrůznějších výchovně vzdělávacích prostředků. Základem je organizovaná činnost dětí - různé hry, rozhovory, vycházky, pracovní, pohybové, hudební a výtvarné činnosti i výuka podobná té školní. Těžiště práce je v jazykové a komunikativní výchově, rozvoji matematických představ a v rozvoji poznání. V přípravné třídě se rovněž procvičují zručnosti a praktické dovednosti

²⁷ č.j. 17 908/95-24 ve znění dodatku pod č.j. 28 605/96-22

²⁸ č.j. 28 498/99-24

²⁹ Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním a vyšším odborném a jiném vzdělávání.

³⁰ č.j. 25 484/2000-22

děti. Motivující je pro tyto děti výtvarná, tělesná a hudební a výchova. Přípravnou třídu je možno zřídit při základní, mateřské či zvláštní škole, pokud se přihlásí nejméně deset dětí.

V roce 2003 byl Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy z podnětu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy proveden *Monitoring efektivity přípravných ročníků*.³¹ Monitoring využil jak kvantitativních, tak kvalitativních metod šetření. Dotazníky pro kvantitativní šetření byly zaslány do všech 103 škol (11 mateřských škol, 65 základních škol a 27 zvláštních škol), ve kterých byly přípravné ročníky zřízeny. Kvalitativní šetření bylo provedeno jednak analýzou třídních výkazů ve čtyřech základních školách a řízenými rozhovory s odpovědným zástupcem a učitelem přípravného ročníku vždy ve třech až čtyřech školách ze tří regionů.

Efektivita přípravných ročníků byla šetřena za čtyři školní roky – 1999/2000, 2000/2001, 2001/2002 a 2002/2003. V těchto letech navštěvovalo přípravné ročníky při základních školách celkem 1 993 žáků, ze kterých postoupilo do prvního ročníku základní školy 1 779 žáků, zatímco jen 64 žáků postoupilo do prvního ročníku zvláštní školy (zbývající žáci pokračovali dále druhý rok v přípravném ročníku). Do přípravných ročníků při zvláštních školách chodilo ve sledovaných letech 1 315 dětí, z nich postoupilo do prvního ročníku základní školy 645 dětí a do prvního ročníku zvláštní školy 251 dětí, ostatní pokračovaly v přípravné třídě. Do přípravných ročníků při mateřských školách chodilo ve sledovaných letech 360 dětí, z nich postoupilo do prvního ročníku základní školy 329 a do prvního ročníku zvláštní školy 10 dětí. Považujeme-li za úspěch to, že děti po přípravné třídě pokračují v první třídě základní školy, pak můžeme shrnout, že přípravné třídy při základních školách byly úspěšné v 89 %, přípravné třídy při zvláštních školách byly úspěšné jen v 49 % a přípravné třídy při mateřských školách v 92 %. Úspěšnost mateřských škol možno připsat tomu, že učitelky mateřských škol jsou nejlépe připraveny na práci s dětmi této věkové kategorie (ale je třeba vzít v úvahu, že počet dětí byl malý). Neúspěšnost zvláštních škol pak jistě souvisí i s tím, že rodiče projevíli přání, aby dítě navštěvovalo nadále školu, kde si již zvyklo. Závěry Monitoringu efektivity přípravných ročníků jsou jednoznačné:

- romské děti mají specifické problémy ve škole
- přípravné ročníky jsou efektivní
- absolventům přípravných ročníků se ve škole daří lépe
- zřizování přípravných ročníků při zvláštních školách je nevhodné
- nelze tvrdit, že romští rodiče upřednostňují zvláštní školy pro své děti dobrovolně
- přípravné ročníky nejsou zřizovány v dostatečném množství.

Asistenti učitele-vychovatelé

Další formou pomoci romským dětem při překonávání školních problémů je umístování asistentů učitele-vychovatel (dříve romský pedagogický asistent) do školských zařízení s větším zastoupením romských žáků, respektive chovanců. V roce 2003 jich pracovalo ve školských zařízeních – především v přípravných a prvních třídách základních a zvláštních škol celkem 227 (38 mužů a 189 žen)³². Asistenti učitele-vychovatel jsou vybíráni z úspěšných absolventů základních škol, starších osmnácti let, netrestaných a po absolvování osmdesátihodinového kursu pedagogického minima mohou nastoupit do konkrétní třídy. Praxí se jejich výkon ve třídě zlepšuje a je potěšitelné, že 71 z nich ve škole působí již pátým

³¹ *Zpráva o projektu Monitoring efektivity přípravných ročníků*, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2003.

³² Z toho pracovalo 97 v základních školách, 112 ve zvláštních školách, 7 ve speciálních školách, 7 v mateřských školách 2 v učňovských středních školách a 2 v dětských domovech.

rokem a 58 čtvrtým rokem. V poslední době díky zvyšování počtu romských absolventů středních škol jsou při výběru upřednostňováni středoškoláci³³. Za přednost se považuje, ovládá-li asistent romský jazyk (není podmínkou), který využije při komunikaci s některými dětmi, jejich rodiči a především staršími příbuznými dětí.

Asistent učitele-vychovatel je přítomen vyučování, pomáhá učiteli s individuální výukou, zajišťuje dětem kvalitní trávení volného času o přestávkách i po vyučování, dohlíží na vypracovávání domácích úloh, děti doučuje a komunikuje s jejich rodinami. Jeho role je ve třídách s větším počtem dětí ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí nezastupitelná. V posledních třech letech pracují dva asistenti v dětských domovech a dva v učilištích s převahou romských učňů.

Podpora romských žáků středních a vysokých škol

Od roku 2000 jsou (z iniciativy Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity) středním školám pro jejich romské žáky poskytovány zvláštní dotace na úhradu některých nákladů spojených se studiem. Z těchto dotací je žákům možno uhradit školné, ubytování ve školním internátu, stravování ve školní jídelně, školní a ochranné pomůcky. Z této podpory mělo prospěch ve školním roce 2002/2003 celkem 1 273 žáků. Jestli v roce 1989 studovalo na všech středních školách v České republice jen 30 romských žáků,³⁴ jen o dotaci svého studia na těchto školách prostřednictvím škol požádalo v roce 2003 již 1 288 žáků³⁵. Lze ale předpokládat, že skutečný počet romských studentů je ještě o něco vyšší. I když jsou tato absolutní čísla povzbudivá, znamenají jen tolik, že z přibližně 25 000 romských mladistvých ve středo-školském věku jich studuje střední školy 1 288, tedy jen 5,2 %, oproti dětem majority, ze kterých dnes studuje střední školy 49,2 %.

Pro školní rok 2005/2006 je připraven program podpory i pro romské vysokoškolské studenty, jde ale o podporu v rámci programu „vyrovnávání příležitostí přístupu ke studiu uchazečů z různě znevýhodněných skupin“, který má širší cílovou skupinu. Studenti- Romové jsou pouze jednou z podporovaných skupin. Dosud mohli někteří z nich čerpat podporu z Nadace pro rozvoj občanské společnosti, ta však program podpory romských studentů ukončuje.

3.2. Kultura a rozvoj jazyka

Situace Romů v kulturní oblasti doznala v posledních letech rozvoje a je srovnatelná se situací ostatních národnostních menšin.³⁶ Romové mají přístup do veřejnoprávních médií: vysílání rozhlasu – pořady O Roma vakeren v ČRo. Česká televize se v roce 2003 omezila pouze na příležitostné pořady o Romech a pro Romy v souvislosti s některými významnějšími kulturními událostmi – festival Khamoro ap. V České televizi pracují tři Romové, které mohou občané vidat na obrazovce. Vysílá také internetové Rádio Rota International provozované sdružením Dženo, které je podporováno Ministerstvem kultury v rámci dotačního programu na podporu integrace příslušníků romské komunity.

³³ Ze současně zaměstnaných asistentů je 17 vyučených v různých oborech, 4 maturanti středních škol, jeden absolvent vyšší odborné školy a dva vysokoškoláci.

³⁴ Údaj ze studie Hana Frištenská, Petr Víšek: Závěry a doporučení, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*, Socioklub 2003.

³⁵ V roce 2003 obdržely školy na podporu studia romských žáků 9 987 433 Kč.

³⁶ Podrobné informace o této oblasti obsahují *Zprávy o situaci národnostních menšin v České republice*, které každoročně zpracovává Rada vlády pro národnostní menšiny. Zprávy za roky 2001, 2002 a 2003 viz <http://vladce.vlada.cz/apac/www.htm> (Poradní a pracovní orgány - Rada vlády pro národnostní menšiny - Dokumenty).

Romsko česky vycházel s podporou Ministerstva kultury v roce 2003 romský periodický tisk – tituly Amaro gendalos, vydavatel Sdružení Dženo v nákladu 3 000 ks. v roce 2004 nebyl podpořen, Romano hangos, vydavatel Společenství Romů na Moravě v nákladu 3 600 výtisků, Romano vodi, vydavatel občanské sdružení Romea, náklad 3 000 výtisků a Kereka, vydavatel Demokratická aliance Romů v ČR v nákladu 4 700 výtisků. Všechny tiskoviny vycházely s podporou Ministerstva kultury v roce 2003 ve výši 5 142 000 Kč.

Většina romských občanských sdružení se alespoň částečně věnuje rozvoji romské kultury, provozuje hudební, taneční a pěvecké a divadelní soubory, pořádá výstavy fotografií a kreseb, podílí se účastí svých členů na festivalech romské kultury. K nejvýznamnějším festivalům patří Romská píseň, kterou již po desáté uspořádala v roce 2004 Demokratická aliance Romů v Rožnově pod Radhoštěm, Karvinský romský festival pořádaný již po páté občanským sdružením Romů Severní Moravy a Jablonecký festival romské kultury, hudby a tance.

Situace v užívání romského jazyka je považována romskými aktivisty za alarmující. Většina příslušníků romských komunit již v důsledku minulých zásahů státu do vývoje těchto komunit (před rokem 1990) romský jazyk neovládá dobře, nejmladší generace pak často vůbec. Tuto situaci potvrdili i pracovníci pověřených obcí. V dotaznících vypověděli o jazykové situaci 77 571 příslušníků romských komunit a o těchto uvedli, že v domácnosti užívá romštinu 42 549 osob, tedy jen 55%. (Ke zpřesnění poznání bylo třeba uskutečnit kvalitativní výzkum.)

Romský jazyk se učí jen na dvou středních školách a na třech vysokých školách. Odborně se romským jazykem zabývá ústav romistiky katedry jazyků Asie a Afriky Filosofické fakulty Univerzity Karlovy. Je sice vydána učebnice romského jazyka a romsko – český slovník, oboje určeno pro dospělé zájemce, není však dosud vypracována metodika výuky a nejsou zpracovány učebnice pro děti (s výjimkou slabikáře a početnice pro nejmenší). Pokud je romský jazyk vyučován na pedagogických fakultách (Praha, Ústí nad Labem, Olomouc), je jako nepovinný předmět pro studenty speciální pedagogiky.

3.3. Zaměstnanost a sociální situace

Zaměstnanost

Vysoká nezaměstnanost příslušníků romských komunit má více příčin. Většina z nich má nízkou nebo dokonce žádnou kvalifikaci. Častý je špatný zdravotní stav a z něho vyplývající změněná pracovní schopnost (9,2 % částečně invalidních). Někteří příslušníci romských komunit mají špatnou pracovní morálku a zaměstnavatel, který s nimi má tuto zkušenost, nechce napříště zaměstnávat ani jiné romské pracovníky. Příslušníci romských komunit se chovají ekonomicky a odmítají pracovat za plat nižší nebo jen málo převyšující sociální dávky. Navíc nikdo neuhlídá, zda si k sociálním dávkám načerno nepřivydělávají.

Zaměstnavatelé však nemají zájem o romské pracovníky i proto, že mohou (nelegálně) najímat levnější zaměstnance z řad cizinců bez pracovního povolení, nebo (legálně) ze zaměstnanců zprostředkovatelských firem. Mnozí zaměstnavatelé však nezaměstnají příslušníka romské komunity pro vlastní předsudky vůči Romům (anticikánismus) a z rasově diskriminačních důvodů.

Autorský kolektiv Jan Winkler, Tomáš Sirovátka, Miroslava Rakoczyová, Ivana Šimíková a Milada Horáková zpracoval pro Radu vlády ČR pro záležitosti romské komunity

*Analýzu potřeb integrace Romů na českém trhu práce.*³⁷ V analýze autoři postihují specifický charakter nezaměstnanosti Romů. Je to především vysoká míra jejich nezaměstnanosti. Pouze 26 % ekonomicky aktivní romské populace nemá dosud s nezaměstnaností zkušenost, dalších 35 % trpí opakovanou nezaměstnaností ale celých 39 % je opakovaně a dlouhodobě nezaměstnaných. Podle *Analýzy* je charakteristickým rysem nezaměstnanosti Romů dlouhodobost (déle než 1 rok). Dlouhodobě je nezaměstnaných asi 75 % ze všech nezaměstnaných Romů, z toho přibližně 30 % je bez zaměstnání déle než 4 roky. Když uvážíme, že přibližně 45 % nezaměstnaných Romů je nezaměstnaných opakovaně, můžeme konstatovat, že pro většinu Romů v produktivním věku je nezaměstnanost dominantní sociální problém, při němž ztrácejí zbytky kvalifikace, vzniká a upevňuje se kultura chudoby. Podle *Analýzy* je nezaměstnanost Romů výrazně vyšší v některých lokalitách (Mostecko, severní Čechy, Ostravsko). Zde vznikají vyloučené enklávy a ghetta s vysokou koncentrací romského obyvatelstva postižené průmyslovým úpadkem.

Příčiny marginálního postavení Romů na pracovním trhu autoři nacházejí jednak v jejich nízké kvalifikaci, jednak ve v minulosti vzniklých oblastech s průmyslem, který využíval tuto nízké kvalifikovanou pracovní sílu, a který byl postižen úpadkem. Faktorem zhoršujícím pracovní pozice Romů na trhu práce jsou projevy diskriminace, které se opírají o předsudky a stereotypy o odlišných způsobech pracovního a sociálního chování romského etnika jako celku. Současné výzkumy³⁸ identifikují a popisují významnou účast Romů na formálním i neformálním trhu práce. Upozorňují, že z Romů, kteří se deklarují jako nezaměstnaní, asi 15 % pracovalo v posledním měsíci před dotazováním v neformální ekonomice, a dalších asi 5 % ve stejném období pracovalo v neziskových organizacích.

Romové tvoří podle autorů na trhu práce skupinu s nízkými vyhlídkami na získání zaměstnání. Podle citovaných statistik Správy služeb zaměstnanosti je míra zaměstnatelnosti nekvalifikované osoby, přibližně 5x nižší než nezaměstnaného vysokoškoláka. V procesech tržní transformace a modernizace ekonomik zanikají nekvalifikovaná a méně kvalifikovaná pracovní místa. Nízká úroveň kvalifikace Romů, z nichž někteří nemají ani dokončené základní školní vzdělání,³⁹ zůstává jejich základním handicapem na trzích práce.

Míra nezaměstnanosti Romů podle vzdělání (v procentech)

---

³⁷ kol. Jan Winkler, Tomáš Sirovátka, Miroslava Rakoczyová, Ivana Šimíková, a Milada Horáková: *Analýza potřeb integrace Romů na českém trhu práce*, 2004. Studie vychází z několika základních informačních zdrojů. Především vychází z původních empirických výzkumů, které popisují situaci Romů na českém pracovním trhu. Tyto studie vznikaly jako součást rozsáhlejších mezinárodních srovnávacích studií. (Studie prováděné v rámci Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí a Masarykovy univerzity v Brně.) Dalším zdrojem informací byly specifické expertní rozhovory s představiteli státní správy, reprezentanty neziskových organizací a nezávislými experty na předmětnou oblast zájmu. (viz výzkumné projekty: *Institucionální aspekty politiky zaměstnanosti a trhu práce v ČR*, Masarykova univerzita 2003; *Identifikace efektivních modelů terénní sociální práce v rámci politiky romské integrace*, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2004). Třetím zdrojem informací, i když ne systematicky využívaným a využitelným pro potřeby odborné analýzy, byly administrativní statistiky veřejných služeb zaměstnanosti na různých úrovních agregace (statistické výkazy Úřadů práce a Správy služeb zaměstnanosti v České republice.)

³⁸ Tomáš Sirovátka a Miroslava Rakoczyová: *Problémy trhu práce a nezaměstnanosti v ČR*, 2003

³⁹ Handicap školního vzdělání se mimo jiné projevuje špatnou znalostí jazyka majority.

	Neúplné základní a bez vzdělání	Základní	Neúplné střední	Střední a vyšší	Celkem
Česká republika	75.7	55.6	33.8	10.3	46.3
Maďarsko	78.7	57.0	41.5	39.1	56.5
Rumunsko	82.7	76.6	66.9	63.6	76.9
Bulharsko	89.5	80.9	73.7	53.3	80.0
Slovensko	94.1	87.6	85.0	56.1	84.8

Převzato: UNDP 2000/2001

Ani v nejmladší generaci Romů, která vstoupila na trhy práce už v prostředí tržní ekonomiky, nedošlo zatím k pozitivnímu posunu v jejich vzdělanostní úrovni a kvalifikační struktuře v porovnání s předchozími generacemi.

V České republice má podle výběrových šetření pracovních sil nekvalifikovaná pracovní síla (většinové společnosti) specifickou míru nezaměstnanosti přes 20 %, vyučení ji mají jen 8 %, a vyšší vzdělanostní kategorie ještě nižší (2-6%). Míry nezaměstnanosti, u Romů v odpovídajících vzdělanostních kategoriích proti příslušníkům majority, jsou stále až pětinasobně vyšší, bez velkých rozdílů podle vzdělání. Diskriminace v přístupu k zaměstnání je podle Romů samotných vážným problémem pro většinu z nich.⁴⁰ Za vážný problém dotýkající se domácnosti respondenta považuje diskriminaci v přístupu k zaměstnání 58 % českých Romů, 18 % ji považuje za problém, byť méně významný⁴¹. (Viz následující tabulka: Které jsou podle Romů hlavní důvody jejich potíží při hledání zaměstnání?)

Tabulka: Které jsou podle Romů hlavní důvody jejich potíží při hledání zaměstnání?

Moje etnická příslušnost	80,4%
Nedostatečná kvalifikace	65,9%
Celková ekonomická recese v zemi	53,3%
Nedostatek štěstí	39,2%
Můj špatný zdravotní stav	9,1%
Můj věk	19,8%
Mé pohlaví/rod	8,1%

Převzato: UNDP 2000/2001

Autoři považují za příznačné, že ačkoliv největším handicapem Romů na trhu práce je vedle diskriminace na základě etnické příslušnosti jejich nedostatečná kvalifikace, jen málo z nich se účastní programů pracovní přípravy a preferovány jsou ve vztahu k nim zejména programy veřejně prospěšných prací. Ačkoliv velká část Romů je nezaměstnaná nebo už

⁴⁰ Pro nedostatek objektivních dat spoléhali autoři analýzy v tomto ohledu na vyjádření Romů samotných.

⁴¹ Je třeba připustit, že poukazování na diskriminaci může být v mnoha případech racionalizací špatného postavení na trhu práce, jež má důvody například v nízké kvalifikaci, malém úsilí při hledání zaměstnání atp.

nezaměstnanost zažila, jen 7 až 12 % Romů ve věku do 55 let se zúčastnilo programů aktivní politiky zaměstnanosti. Potenciálně rozhodující formou podpory šancí Romů na trhu práce je ovšem podpora jejich zaměstnatelnosti, tedy pracovní příprava a rekvalifikace, upozorňuje *Analýza*. Problémem je do určité míry dostupnost programů. V České republice jsou v oblasti profesních rekvalifikací preferovány především cílené rekvalifikace, tedy takové, kde je účastníkům předem dán příslib zaměstnavatele na zaměstnání.⁴² Sami Romové nemají příliš zájem o programy rekvalifikací v případě, že nemají jasnou perspektivu zaměstnání.

Autoři poukazují na to, že nezaměstnanost má negativní dopad i na psychiku romských nezaměstnaných. Romští muži zakládali své sebevědomí na schopnosti uživit rodinu. Dnes, když k tomu nemají (legální) příležitost, často sahají k pololegálním či nelegálním činnostem. Rodiny dlouhodobě nezaměstnaných (déle než půl roku) jsou zcela závislé na příjmech ze sociálních dávek, zejména z dávek sociální péče, kterými se jejich příjmy dorovnávají do životního minima vypočteného pro domácnost. Přitom životní minimum je nastaveno na překlenutí krátkodobé nepříznivé životní situace způsobené dočasnou ztrátou zaměstnání a nepočítá s tím, že nezaměstnanost může trvat několik let, či být permanentní. Z dávek sociální péče mohou rodiny uhradit nezbytné náklady na bydlení a stravování, Romské rodiny, které dlouhodobě žijí z příjmů rovnajících se životnímu minimu, se stávají chudými a jejich chudoba se časem dále prohlubuje. Jejich životní podmínky se postupně mění ze standardních na substandardní, dochází k jejich materiální deprivaci, jsou pro chudobu vylučovány z obvyklého způsobu života a i bez sociokulturních specifík spějí k sociálnímu vyloučení.

V závěru autoři konstatují, že současné politiky v oblasti vzdělávání, protidiskriminační opatření, opatření v oblasti politiky trhu práce a podpora pro zvýšení účasti Romů samotných na veřejné politice nejsou dostatečně důrazné. Příčinou tohoto stavu je patrně ta skutečnost, že potřebná opatření nemají příliš velkou legitimitu a podporu na straně majoritní společnosti.

Postavení příslušníků romských komunit na trhu práce zjišťoval také reprezentativní *Výzkum interetnických vztahů*, který letech 2001 a 2002 realizoval tým pracovníků Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.⁴³ V následující tabulce je možno porovnat zaměstnanost členů romské minority se zaměstnaností členů majority žijících v jejich bezprostředním sousedství.

Sociální postavení příslušníků romských komunit a příslušníků majority v sousedství

---

⁴² Cílenost rekvalifikací, měřená jako index podílu určité skupiny na účastnících opatření k jejich podílu na nezaměstnanosti, je v ČR dlouhodobě asi 0,40, zatímco cílenost pro nezaměstnané se středním a úplným vzděláním přesahuje index 2.00.

⁴³ *Výzkum interetnických vztahů*. Zpráva Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně 2002. Projekt byl realizován v rámci projektu *Phare Improvement of Relations between the Roma and Czech Communities CZ 9901.01*. Výzkum byl zaměřen na vzájemné vztahy mezi romskými obyvateli a majoritní populací v sousedství. Jedna část závěrečné zprávy je věnována zaměstnanosti příslušníků romských komunit, kteří byli respondenty výzkumu. Viz http://www.fss.muni.cz/spsp/cpsims/projekty/vyzkum_interetnickych.pdf

	romská minorita			majorita		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
zaměstnaní	44,3	19,1	32,3	63,7	50,3	56,8
nezaměstnaní	30,0	23,2	26,6	7,4	6,0	6,7
ekonomicky neaktivní	2,6	36,7	19,8	8,8	17,9	13,6
důchodci	11,8	14,2	13,1	19,0	24,9	21,9
neodpověděl	11,3	6,8	8,2	1,1	1,2	1,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Převzato: Výzkum interetnických vztahů. 2002

Z tabulky je patrné, že podíl romských nezaměstnaných ve sledované skupině je výrazně vyšší, než neromských. K nezaměstnaným můžeme připočítat ekonomicky neaktivní a pravděpodobně i všechny, kteří neodpověděl, a tak dostaneme 54,6 % nezaměstnaných příslušníků romských komunit. Odpočítáme-li od základu důchodce (podobně jako nebyly započítány osoby do dvaceti let), a započteme mladé dospělé ve věku 18 – 20 let, dostaneme se k sedmdesáti procentní nezaměstnanosti, jak jí odhadují pracovníci úřadů práce. Ale i bez těchto úprav byla nezaměstnanost romských dospělých čtyřikrát vyšší, než nezaměstnanost jejich sousedů z majority.

Výzkum dále sledoval socioekonomický status podle současného či minulého postavení v zaměstnání. Zatímco mezi romskými respondenty našel jen 0,1 % těch, kteří své postavení označili jako vyšší odborník, v majoritě to byly více jak 2 %, tedy 20 krát více. Jako pomocný dělník označilo své socioekonomické postavení 29,3 % romských respondentů oproti 5,2 % respondentů z majority. Nikdy nebylo zaměstnáno 19,4 % romských respondentů, ale jen 8,5 % respondentů z majority.

Tomu odpovídala i vzdělanostní a kvalifikační struktura romských respondentů. Neukončené základní vzdělání mělo 12,9 %, ukončené 56,3 %, vyučeno bylo 24,4 % a vyšší vzdělání mělo 6,4 % romských respondentů. Výzkum potvrdil, že nejnáze získávají zaměstnání romští muži se středoškolským a vyšším vzděláním, nejhůře pak ti s nedokončeným základním vzděláním. Mezi nezaměstnanými byl ovšem i vysoký počet těch, kteří kvalifikaci a vzdělání měli. Potvrdilo se tedy, že získaná kvalifikace není zárukou zaměstnanosti, pouze zvyšuje pravděpodobnost získání zaměstnání.

Z faktorů ovlivňujících zaměstnanost se ukázala jako významná znalost češtiny. Romští zaměstnanci označili svou znalost češtiny jako dobrou v 84 %, zatímco romští nezaměstnaní jen v 52 %.

Jeden z dotazů sledoval i diskriminaci příslušníků romských komunit na trhu práce. Celých 40 % respondentů z majority předpokládalo, že jsou romští uchazeči na pracovním trhu diskriminováni. Podle výpovědí samotných příslušníků romského etnika se jen třetina z nich setkala na trhu práce s diskriminací (39 % mužů a 27 % žen), proti tomu celá polovina romských respondentů odpověděla, že se s diskriminací na trhu práce osobně nesetkala.

Překvapivým zjištěním výzkumu je, že 26 % z dnes zaměstnaných romských respondentů nemá vůbec žádnou zkušenost s nezaměstnaností, na druhou stranu mezi nezaměstnanými romskými respondenty je 75 % dlouhodobě nezaměstnaných a 40 % nezaměstnaných, kteří nepracují už více jak čtyři roky. V sousedské majoritní skupině dnes zaměstnaných dosud nemá zkušenosti s nezaměstnaností více jak 60 % respondentů.

Výzkum tedy ukázal, že odhady pracovníků úřadů práce o 70 % nezaměstnanosti příslušníků romských komunit jsou blízké pravdě. Rasová, národnostní, kulturní či jazyková

diskriminace se na této situaci sice významně podílí, ale hlavní důvody romské nezaměstnanosti jsou v nízké kvalitaci většiny příslušníků romských komunit a ve špatně nastaveném sociálním systému, který živitele vícedětných rodin nemotivuje k práci. Romská nezaměstnanost je nižší ve městech s nízkou nezaměstnaností všech obyvatel. Ve městech, kde je komunikace mezi majoritou a minoritou dobrá, je i romská nezaměstnanost výrazně nižší než ve městech, kde je tato komunikace špatná. Mezi ekonomicky činnými romskými pracovníky ve sledovaném vzorku je téměř třetina těch, kteří dosud nepoznali nezaměstnanost.

V roce 2003 uskutečnila nevládní organizace *Poradna pro občanství, občanská a lidská práva* šetření problému diskriminace na trhu práce, o kterém publikovala zprávu *Hodnocení projevů diskriminace v přístupu k zaměstnání a v pracovněprávních vztazích z pohledu Úřadů práce*⁴⁴ Ve zprávě je poukazováno na diskriminační tendence nebo názory zaměstnavatelů, kteří nedůvěřují lidem z romského etnika. (Zpochybňuje se vážný zájem Romů o práci a zaměstnavatelé často tvrdí, že rovněž jejich zákazníci a odběratelé služeb nemají důvěru k tomu, aby jejich zakázky zajišťovali Romové). Pracovníci úřadů práce sdělili, že diskriminačními důvody pro nepřijetí do zaměstnání jsou často rasová nebo etnická příslušnost. Zaměstnavatel diskriminační důvod sice otevřeně nesděljuje, ale při výběru se jím řídí. Mezi skrytými praktikami diskriminace příslušníků romských komunit úřady práce uvádějí požadavek na čistý rejstřík trestů, který je vyžadován i pro profese dělnické, což vede k nezaměstnanosti určité skupiny málo kvalifikovaných osob se záznamem v rejstříku trestů.

Pro ilustraci diskriminačních praktik na trhu práce uvádíme zprávu ČTK z 31. března 2004:

PRAHA, 31. března 2004 Pražský městský soud rozhodl, že drogistický koncern Rossmann se musí omluvit Romce Renátě Kotlárové za diskriminaci. Navíc jí má vyplatit 50.000 korun. Kotlárová se v chebské pobočce firmy ucházela o zaměstnání, tam se s ní ale odmítli bavit.

Ředitel společnosti Rossmann Tomáš Babka se k případu nechtěl vyjádřit - potřebuje ho prý nejdříve konzultovat s firemním právníkem. Tajemník Rady vlády pro záležitosti romské komunity Czeslaw Walek naopak rozhodnutí soudu uvítal.

Žalobu na nadnárodní řetězec drogerií podala Kotlárová za pomoci pražské Poradny pro občanství, občanská a lidská práva. Poradna do inkriminované prodejny poslala svou členku, s níž uskutečnila pracovnice prodejny řádný přijímací pohovor. Zástupkyně poradny přitom nabízela stejnou kvalifikaci jako Kotlárová. Reakci personálu ženy nahrávaly diktafonem skrytým v kabelce. "Žalobkyni nebyla dána šance, jde o zásah do jejich osobnostních práv," uvedla soudkyně Dagmar Stamidisová.

Kotlárová u soudu vypověděla, že měla delší dobu problémy s hledáním nového místa. Všude prý byla odmítána, zřejmě z etnických důvodů. Kontaktovala tedy nejprve romskou poradkyni, potom se seznámila se zástupci poradny. V červnu loňského roku se přihlásila na inzerát z výlohy drogerie Rossmann v Chebu, kterým prodejna hledala prodavačku. Zástupkyně vedoucí provozovny jí však po několika minutách rozhovoru řekla, že místo je již obsazeno. Když se ptala na jiné pracovní příležitosti ve firmě, byla též odmítnuta. "(Zástupkyně vedoucí) mi ublížila, ponižila mě, byla jsem z toho nešťastná," řekla dnes u soudu Kotlárová.

O stejné místo jako Kotlárová předstírala později zájem přibližně stejně stará Barbora Bukovská, členka poradny. I když personálu řekla, že není vyučená a nemá praxi v oboru, navíc má dvě děti, firma jí naznačila, že by práci získat mohla. Zástupkyně žalované nadnárodní společnosti se snažila soud přesvědčit, že žalobkyně neprokázala, že by byla odmítnuta kvůli svému etnickému původu. Hlavním důvodem odmítnutí byla podle ní ženina neprůbojnost, zájem o práci prý pouze předstírala.

Bukovská byla podle žalované strany během pohovoru se zástupkyní společnosti podstatně průbojnější. Zástupkyně Rossmannu nyní zvažuje odvolání. Ředitel Babka řekl, že se k případu vyjádří ve čtvrtek po konzultacích s právníkem. Advokát Kotlárové upozornil, že odlišné jednání s oběma ženami bylo jasně prokázáno. "Rozhodující je, že žalobkyni vůbec nebylo umožněno, aby o sobě během pohovoru něco řekla," prohlásil před vynesením rozsudku. Firma podle něj nebyla schopna racionálně zdůvodnit, proč se k

⁴⁴ viz http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/diskriminace_up.doc

zájemkyním o práci chovala odlišně, což je podle něj důkaz diskriminace.

"Tyto případy jsou z našeho pohledu velmi důležité, protože dosud není samostatný nediskriminační zákon, podle kterého by soudy mohly v soukromoprávních věcech rozhodovat," sdělila místopředsedkyně poradny Pavla Boučková. "Soudy případy diskriminace zatím rozhodují podle ustanovení o ochraně osobnosti v občanském zákoníku," uvedla Boučková.

Podle tajemníka Romského demokratického kongresu Ivana Veselého je soudní řízení ve věci diskriminace Kotlárové pozitivní zprávou. "Je to průlom, že se soud těmito věcmi zabývá," řekl před soudním jednáním. Proces uvítal i tajemník Rady vlády pro záležitosti romské komunity Walek. "Díky bohu za to, že soud rozhodl, že šlo o diskriminaci. Víme, že se podobné případy stávají. Pak je potřeba více podobných soudů, aby se problém řešil," uvedl Walek, který připomněl i podobný případ z října loňského roku. Tehdy přiznal soud v Hradci Králové Romce Marcele Zupkové odškodné 200.000 korun za to, že ji firma Akyma odmítla zaměstnat v kuchyni.

Pražské Poradně pro občanství, občanská a lidská práva se navíc tento měsíc podařilo vysoudit 50.000 korun odškodného za rasovou diskriminaci pro jiného občana, Jana Kováče. V roce 2000 nebyl vpuštěn do karlovarské diskotéky Inferno se zdůvodněním, že ostraha má zakázáno vpuštět do podniku Romy. Nevládní organizace se zabývala i nedávným případem z ostravského baru Diablo, kam obsluha odmítla vpustit jednu Romku a dva Romy. Noční podnik se hájil tím, že večer byl určen pro uzavřenou společnost. Policie případ vyšetřovala jako rasově motivovaný přestupek, nyní se jím zabývá magistrát.

iln.čtk

Sociální situace

Citovaný *Výzkum interetnických vztahů*⁴⁵ sledoval rovněž sociální situaci romských rodin, a to především na subjektivních pocitech a výpovědích respondentů.

Podle výzkumu téměř polovina romských respondentů na otázku, jak vychází se svými současnými příjmy, odpověděla, že s obtížemi, 21 % dokonce s velkými obtížemi. Toto je považováno za subjektivní znak chudoby. Respondenti z majority v sousedství se subjektivně za chudé považovali jen v 8 % případů.

Výzkum rovněž sledoval zadluženost romských domácností. Naprosto bez dluhů bylo 74 % romských domácností, jejichž živitel byl zaměstnaný, proti tomu jen 39 % romských domácností, jejichž živitel byl nezaměstnaný. Velké dluhy mělo jen 4 % zaměstnaných, zato více jak 15 % nezaměstnaných. Skoro dvě třetiny romských domácností si tedy půjčují alespoň příležitostně peníze, tíživá zadluženost je však především u nezaměstnaných příslušníků romských komunit. Výzkum bohužel nesledoval, od koho si respondenti peníze půjčují a za jakých podmínek dluhy splácejí. Bylo by jistě zajímavé zjistit, zda někteří z respondentů nejsou obětí lichvy.

Výzkum dále sledoval závislost respondentů na sociálních dávkách. Tuto závislost přiznalo 50 % romských respondentů, ale jen 16 % respondentů z majority v sousedství. V romské populaci pak ani zaměstnanost neznamená nezávislost na sociálních dávkách. Téměř 17 % romských zaměstnaných přiznalo, že pobírají k platu sociální dávky a dalších 10 % na tuto otázku neodpovědělo. Z nezaměstnaných romských respondentů 81 % přiznalo pobírání sociálních dávek a téměř 7 % neodpovědělo.

⁴⁵ *Výzkum interetnických vztahů. 2002.* Výpovědi respondentů nebyly verifikovány dokumentací úřadů práce či sociálních odborů, mohou tedy obsahovat všechna subjektivní zkresení. Výzkum ve svém celku byl zaměřen na vztahy a pro vztahy je důležitější právě subjektivní posuzování, než objektivní skutečnosti. V kapitolách „Jsou Romové chudí“, „Žijí Romové ze sociálních dávek“, „Koho postihuje chudoba a sociální závislost?“, „Jak dopadá ekonomická marginalizace Romů na vztahy Romů s majoritou“ je popis sociální situace romských respondentů výzkumu dle jejich výpovědí. Je třeba znovu upozornit, že respondenty výzkumu nebyli příslušníci těch romských komunit, které již žijí v sociálním vyloučení a rovněž těch, které žijí na vesnicích.

Více než 80% romských respondentů, kteří pobírali sociální dávky uvedlo, že je pobírají déle než rok, 40% déle než tři roky. Při výzkumu byla zjištěna výrazná korelace mezi dosaženým vzděláním a pocitem chudoby a závislostí na sociálních dávkách. Respondenti s nižším vzděláním častěji pobírali sociální dávky a rovněž častěji hodnotili svou situaci jako chudobu. Na pocit chudoby nemělo vliv pohlaví respondenta a přítomnost dětí v domácnosti, vyšší pocit chudoby byl zaznamenán pouze u rodin se čtyřmi a více dětmi.

Z měst, ve kterých byl výzkum realizován, byla nejvyšší závislost romských respondentů na příjmu sociálních dávek zjištěna v Chomutově (téměř 70 %), dále v Uherském Hradišti, Přerově a Ostravě, nejmenší závislost pak v Českém Krumlově (méně než 20 %) a v Pardubicích. Znovu se tedy ukazuje, že závislost příslušníků romských komunit na sociálních dávkách je vysoká především tam, kde jsou vztahy mezi romskou komunitou a majoritou špatné, a kde je obecně vysoká nezaměstnanost. Naopak tam, kde jsou vztahy dobré, jsou i příslušníci romských komunit na sociálních dávkách méně závislí.

Uvedená fakta by mohla svádět k interpretaci, že příslušníci romských komunit jsou majoritou odmítáni právě v místech, kde jsou častými konzumenty sociálních dávek. Proti tomu překvapivě svědčí situace v Přerově, kde jsou příslušníci romských komunit přijímáni relativně pozitivně, přitom jsou zde značně závislí na sociálních dávkách. K objasnění těchto rozporů by bylo třeba provést výzkum zasahující hlouběji do sociálně psychologických vztahů.

Sociální situaci příslušníků romských komunit je věnována i *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření* (Socioklub 2003).⁴⁶ Analýza je zaměřena především na problém geneze současné sociální situace a na hledání metod změny této situace v žádoucím směru, tedy nikoli na deskripci, kterou zpracovatelé považovali za dostatečnou v jiných dokumentech.

V průběhu roku 2003 byl v České republice zpracováván *Národní plán boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení* (viz také část sociální exkluze níže). Specifickou situací České republiky je skutečnost, že ve významném průmětu se hranice vymezující chudé až extrémně chudé obyvatelstvo shoduje s hranicí vymezující značnou část etnických Romů. Pro řešení chudoby a sociálního vyloučení je řešení problematiky sociálního vyloučení romských komunit proto velmi významné.⁴⁷

Terénní sociální práce ve vyloučených romských komunitách

Jedním z mála účinných postupů boje proti sociálnímu vyloučení příslušníků romských komunit je terénní sociální práce ve vyloučených romských lokalitách, která se rozvíjí v posledních pěti letech. Program terénní sociální práce podporuje Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity prostřednictvím územních samospráv a terénní sociální práci uskutečňuje i řada nestátních neziskových organizací. Jeho cílem je přispět k přechodu od poskytování sociálních dávek k sociální pomoci s důrazem na práci s klienty přímo v romské komunitě. Program je realizován vyškolenými terénními sociálními pracovníky, kteří působí v nejohroženějších romských koncentracích. Cílem práce terénního sociálního pracovníka je analyzovat sociální situaci romské rodiny a vhodnými prostředky s využitím

---

⁴⁶ *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*, Socioklub 2003, publikováno formou CD. Pro tuto analýzu bylo zpracováno 21 monotematických studií autorů, kteří se romskou tematikou dlouhodobě zabývají, byly provedeny 2 korespondenční ankety, uskutečněn jeden výzkum formou polostandardizovaných rozhovorů, a 3 terénní výzkumy.

⁴⁷ převzato z Hana Frištenská, Petr Víšek: *Závěry a doporučení*, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*, Socioklub 2003

metod sociální práce přispět k odstranění nežádoucích faktorů bránících jejich integraci do společnosti. Program je financován ze státního rozpočtu, dále z rozpočtu měst a nestátních neziskových organizací. S podporou Ministerstva práce a sociálních věcí a Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity pracovalo v roce 2004 172 terénních sociálních pracovníků. Terénní sociální práce již přinesla kladné výsledky; v současnosti ale také probíhá odborná diskuse o jejím dalším zaměření, např. nezbytné míře profesionalizace a zvýšení standardů.⁴⁸

3.4. Bydlení příslušníků romských komunit

Citovaná *Zpráva o situaci Romů v rozšířené Evropě* konstatuje, že Romové všude v Evropě žijí v nízkostandardních či extrémně špatných podmínkách. Bydlení je ale jednou z oblastí, kde Unie nemá přímé kompetence, a bydlení tak ani nemůže být přímo financováno z unijních prostředků, např. z Evropského fondu regionálního rozvoje. Řešení tíživé situace je tak především úkolem státu a obcí.

Příslušníci romských komunit do roku 1990, v důsledku politiky předcházejícího režimu, bydleli rozptýleně na celém území České republiky, převážně ve starší, zanedbané zástavbě průmyslových měst, ve státních bytech. Jen malá část bydlela ve vlastních domech a v družstevních bytech. Po roce 1990 se část domů, ve kterých příslušníci romských komunit bydleli, vrátila při restitucích původním majitelům, druhá velká část byla státem převedena do majetku obcí. Obce však mnoho z těchto domů odprodaly soukromým majitelům i s nájemníky. Mnozí noví nabyvatelé domů, ve snaze zhodnotit svůj majetek, začali příslušníky romských komunit (jako ovšem i jiné nájemníky s regulovaným nájmem) z těchto domů vystěhovávat, s využitím všech právních prostředků, a v některých případech i protiprávně. Po převedení státního majetku na obce se některé obce začaly rovněž zbavovat příslušníků romských komunit, především z turisticky atraktivních částí měst. V důsledku tohoto vystěhování začaly na okrajích měst, či na okrajích průmyslové zástavby měst, vznikat enklávy obydlené především příslušníky romských komunit a dalšími sociálně slabými obyvateli.

Bydlení příslušníků romských komunit se v posledních letech nevěnoval žádný systematický výzkum, který by usiloval o celkové zmapování situace. Jediný pokus tohoto druhu uskutečnila prostřednictvím romských poradců okresních úřadů kancelář Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity ve spolupráci s Ministerstvem pro místní rozvoj ve druhé polovině roku 2000⁴⁹. Šetření, založené pouze na znalostech romských poradců, bylo poznamenáno subjektivním pohledem jednotlivých z nich, kteří na základě vlastních zkušeností a znalostí vyhodnocovali, která komunita odpovídá zadáním šetření.⁵⁰ Celkem

---

⁴⁸ Např. Pavel Navrátil: Činnost terénní sociální práce musí být profesionální, in *Možnosti sociální práce v romských komunitách*, Sociální práce 4, 2003, s. 59-64 a další příspěvky v tomto čísle Sociální práce (Štěpán Moravec, Ladka Češková).

⁴⁹ Průzkum byl zaměřen pouze na vyhledání takových romských komunit, kde se vyskytovaly kumulované problémy, kde vedle problémů s bydlením měli obyvatelé ještě nejméně pět z těchto dalších deseti možných problémů: špatná sociální situace, špatná hygienická situace, konflikty v soužití v komunitě, konflikty v soužití s okolím, časté absence dětí ve škole, výskyt alkoholismu, drog, prostituce, hraní na automatech a kriminality – to vše jen podle posouzení tazatele, bez ověřování v terénu. Za jednu komunitu mělo být považována jedno číslo popisné.

⁵⁰ Vlastním cílem průzkumů nebylo zjišťovat, jak příslušníci romských komunit bydlí, ale identifikovat romské komunity, kterým by mohla pomoci intenzivní práce terénního sociálního pracovníka. Byli písemně osloveni romští poradci 73 tehdejších okresních úřadů se žádostí, aby na základě svých znalostí vyplnili dotazníky o jednotlivých komunitách, které dle jejich úsudku odpovídají zadání. Odpověď zaslalo 67 z nich. Ve čtyřech okresech nebyla poradcem identifikována ani jedna taková komunita, v osmnácti okresech byla označena jedna komunita, v pěti okresech dvě, v devíti okresech tři, v pěti okresech čtyři, v pěti okresech pět, v osmi okresech

bylo poradci nalezeno 404 problematických komunit, ve kterých žilo 24 317 obyvatel. Podrobným vyhodnocením dotazníků bylo zjištěno, že tazatelé do souhrnu zahrnuli i komunity, které neměly problémy s bydlením (37), i když ostatní problémy měly, a rovněž komunity, které sice měly problémy s bydlením, ale měly méně než pět dalších problémů (153). Správně tedy bylo zařazeno 214 komunit s celkovým počtem 16 994 obyvatel.

Celorepublikové šetření potvrdilo zkušenost, že bytové problémy romských rodin vysoce korelují s ostatními negativními jevy. Šetření rovněž potvrdilo, že nejvíce se tyto romské komunity s kumulovanými problémy vyskytují v průmyslových městech severní Moravy a severních Čech. K výsledkům šetření bylo přihlíženo při rozmisťování terénních sociálních pracovníků a napomohly při výběru měst, na které se zaměřil další výzkum⁵¹.

V letech 2000 a 2002 vydal *Socioklub* dva sborníky věnované bydlení romských rodin.⁵² Výzkum se mimo jiné zabývá také mechanismy vytěšňování romských rodin z dosud obývaných bytů, právní předpisy, které toto vytěšňování umožňují i omezené právní možnosti, jak mohou tomuto vytěšňování nájemníci a případně i obecní úřady předcházet.

Romské rodiny přicházejí nejčastěji o bydlení z následujících důvodů⁵³

- neexistence nájemní smlouvy, romské rodiny často obsadily volný byt (dům) a někdejší národní výbory je zde ponechaly, ale jejich právní vztah k bytu nijak neupravily, některé byty byly romským rodinám přiděleny jako přístřeší, některé romské rodiny byty přenechaly svým příbuzným, ale ti se zde nikdy nepřihlásili,
- bydlení na základě ubytovací smlouvy, které zaniká zrušením ubytovacího zařízení,
- neplacení nájemného a úhrad za plnění poskytovaná s užíváním bytu za delší dobu než tři měsíce,
- poškozování zařízení domů a bytů,
- obtíže v soužití se sousedy,
- přenechání celého bytu (nebo jeho části) do podnájmu dalším osobám bez písemného souhlasu pronajímatele bytu.

V posledních čtyřech uvedených případech může pronajímatel, soudní cestou podle § 711 odst. 1 písm. d.), občanského zákoníku, dosáhnout vystěhování romských rodin, v prvních dvou případech může ubytovatel bydlící vykázat z ubytovacích prostor i bez soudního rozhodnutí.

Existují však další postupy, jak vytěsnit nepohodlné nájemníky z bytu, které sice již hraničí s nelegálností nebo jsou přímo v rozporu se zákony, přesto byly v mnoha případech použity:

- „odkoupení“ práva užívat byt od nájemníků, kteří jsou ve finanční tísní a jsou přesvědčeni, na základě minulých zkušeností, že od „úřadů“ po čase dostanou jiný byt (nájemníci dobrovolně opustí byt a podepíší, že se např. stěhují zpět na Slovensko),

---

šest, ve třech okresech sedm, ve dvou okresech devět, ve dvou okresech deset, v jednom jedenáct v jednom dvanáct, v jednom třináct ve dvou patnáct v jednom šestnáct v jednom osmnáct v jednom dvacet šest, v jednom dvacet sedm a v jednom čtyřicet čtyři.

⁵¹ *Výzkum interetnických vztahů*, Zpráva Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, 2002.

⁵² kol.: *Romové, bydlení, soužití*, Socioklub 2000, *Romové ve městě*, Socioklub 2002.

⁵³ Stanislav Křeček: Krátký kurz nájemního práva, in *Romové, bydlení, soužití*, Socioklub 2000, Stanislav Křeček: Romové a aktuální otázky bytového práva, in *Romové ve městě*, Socioklub 2002 a Hana Máchová: Nejčastější problémy v nájemním bydlení, in *Romové, bydlení, soužití*, Socioklub 2000.

- provedení fiktivní „výměny bytu“, kdy za účasti realitní kanceláře je papírově provedena výměna bytu, ve kterém romská rodina bydlí, za fakticky neexistující byt a finanční doplatek,
- výměna bytu za rodinný domek do osobního vlastnictví, který je ovšem v takovém stavu, že vyžaduje rozsáhlou rekonstrukci, na kterou rodina nemá peníze,
- vyhrožování a fyzické napadání nájemníků ze strany pravicových extremistů, iniciované majitelem domu.

Příslušníci romských komunit ovšem v mnoha případech opustili své byty (bydlení) i „dobrovolně“ při pokusech o emigraci do ciziny nebo při snaze uniknout před lichváři či jinými pronásledovateli. Většina takto vytěsňených příslušníků romských komunit končí v přeplněných bytech vlastních příbuzných nebo po čase v tzv. holobytech, které některé obce pro tyto lidi zřizují, případně v komerčních ubytovnách, jejichž majitelé zneužívají tísnivé situace romských rodin, a za bydlení velice nízké kvality si nechávají platit neúměrně vysoké částky. Na trhu s byty zcela chybí nabídka levného nájemního bydlení.

Obce a města postupem doby vytvořila fungující systém „vytěšňovacích“ mechanismů, který umožňuje zbavit se „nepřízpůsobivých“ a „nepohodlných“ osob. Důsledkem použití vytěšňovacích mechanismů je vyloučení sociálně znevýhodněných skupin osob mimo dosah obvyklých podpůrných nástrojů a prohlubování jejich sociální a prostorové segregace. Že do této skupiny patří velmi často příslušníci romského etnika, není třeba zdůrazňovat.

Jako typický příklad účinného vytěšňovacího mechanismu lze uvést nepřijetí či neprojednání žádosti o pronájem obecního bytu od některých občanů, ačkoliv podle zákona o obcích má každý občan právo projednání záležitosti v oblasti samostatné působnosti. Dalším příkladem je posuzování žádostí podle kritérií, která upřednostňují „správné“, „dobré“ a „bezproblémové“ občany. Tak se v pravidlech pro přidělování bytů objevuje nezřídka kritérium, že žadatel není evidován jako dlužník, popř. že nepochází z rodiny (sic!) dlužníka. Žádosti se někde seřazují na základě bodového systému, který může mít ve svém důsledku diskriminační dopady (upřednostnění pracujících, osob nižšího věku apod.).

Na tuto praxi upozorňuje i *veřejný ochránce práv*⁵⁴, který si je vědom absence koncepční úpravy sociálního bydlení, která by měla zabezpečit zejména krátkodobé řešení bytové situace občanů sociálně znevýhodněných. Rovněž tak nezpochybňuje objektivní nedostatek bytů, který i v důsledku nepřilíš efektivních podpůrných programů státu nejsou obce schopny odstranit. Tento dluh státu však podle názoru ochránce nemohou obce a města ještě zhoršovat svým tvrdým, nekompromisním a mnohdy na hraně zákona se pohybujícím jednáním. Reakcí by spíše mělo být přijetí závěru, že každý občan obce, i „nepřízpůsobivý“, má právo participovat na výsledcích činnosti obce, která je, slovy Ústavního soudu, veřejným zájmem – tedy zájmem všech. Namísto tvorby obecných kritérií s vylučovacími tendencemi by měl být dán větší prostor pro individuální posuzování žádostí o byt v kombinaci s důsledným využíváním nástrojů, které sociální systém pro překonávání nepříznivých sociálních situací jednotlivců nabízí.

Nekvalitní bydlení v přeplněných, často vlhkých, špatně větraných a nevytápěných bytech s plísní na zdech, zhoršuje zdravotní stav romské populace. Bydlení v přeplněných a stísněných bytech znemožňuje dětem domácí přípravu do školy.

⁵⁴ viz článek Poznatky veřejného ochránce práv v oblasti bydlení, 14.11.2003, <http://www.ochrance.cz>

Srovnáním bydlení majoritní populace a Romů za zabýval také citovaný *Výzkum interetnických vztahů*.⁵⁵ Šetření potvrdilo předpoklad, že v romských bytových domácnostech žije více osob, než v domácnostech majority – v průměru pět osob proti necelým třem osobám v domácnostech majority. U majority dominovaly bezdětné domácnosti (65%), romských domácností bez dětí do patnácti let byla jen čtvrtina (25 %). Romské domácnosti měly více než dvakrát tolik dětí než jiné (většinové) domácnosti. Rovněž se dalo předpokládat, že vzhledem k poloze bydliště ve městě se nacházelo více romských domácností na periferii (31 %) než v centrech měst (6 %). Tato situace se v různých městech výrazně lišila, např. v Praze, Vsetíně a Brně žilo jen nepatrné množství příslušníků romských komunit na periferii, zatímco v Českém Krumlově, Uherském Hradišti a Pardubicích většina.

Většina sledovaných romských domácností žila v nájemních bytech (77,8 %), jen malá část (15,5 %) bydlela ve vlastních případně družstevních bytech. Jejich sousedé z majority bydleli ve vlastních a družstevních bytech ve 40,7 % případů, v nájemních bytech v 57,7 % případů.

Šetření bohužel nesledovalo velikosti obývaných bytů, bylo pouze zjištěno, kolik osob připadlo na jeden pokoj. V romských domácnostech to bylo 2,4 osoby, v neromských 1,2 osob. Subjektivně byla tazateli při průzkumu posuzována kvalita obývaných domů a jejich udržovanost. V obou případech byly domy obývané příslušníky romských komunit hodnoceny jako horší.

Proti předpokladům poměrně mnoho romských domácností (15,5 %) žije ve vlastních či družstevních bytech. Jen v pětině sledovaných romských domácností žije šest a více osob. Také počty dětí do patnácti let v romských domácnostech byly menší, než se čekalo, i když byly stále více jak trojnásobné, než v domácnostech sousedů z majority.

Výzkum byl zaměřen pouze na romské domácnosti v deseti městech, nepostihoval tedy romské domácnosti žijící na vsi a domácnosti v romských enklávách, respektive ghettech. To vyplývalo již ze zadání výzkumu, který sledoval především vztahy mezi romským a majoritním obyvatelstvem ve vzájemném sousedství. (Kde příslušníci romských komunit a majorita nežijí v sousedství, není možno ani smysluplně zkoumat vzájemné vztahy.)

Zvláště v poslední době se mnoho romských rodin dobrovolně nebo nuceně vystěhovalo na okraje měst a z měst na vesnici. Bude třeba zjistit, jak žijí tyto rodiny. O tom jsou k dispozici zatím jen dílčí poznatky sociálních pracovníků.

Z celkového počtu 80 059 příslušníků romských komunit, o jejichž bydlení podali pověření pracovníci obcí zprávu, bydlí kvalitně 24 655 tj. 31 %, v dobrých nebo alespoň obstojných, ale přeplněných bytech 33 278 tj. 42 %, v nebytových prostorách 3 496 tj. 4 % a v sociálně vyloučených komunitách (ghettech) 18 630 tj. 23 %. Za nebytové prostory

---

⁵⁵ Respondenty výzkumu byli příslušníci romských komunit z deseti českých a moravských měst (Brno, Český Krumlov, Chomutov, Ostrava, Pardubice, Praha, Přerov, Vsetín, Uherské Hradiště, Ústí nad Labem) a jako srovnávací skupina byli vybráni příslušníci majority ze stejných měst z nejbližšího okolí romských respondentů. Města byla záměrně vybrána tak, aby zde byla zastoupena města s relativně dobrými vztahy mezi minoritou a majoritou (Český Krumlov, Pardubice, Uherské Hradiště), města spíše se špatnou komunikací (Ústí nad Labem, Ostrava, Chomutov) a města se vztahy někde mezi těmito krajnostmi (Praha, Brno, Přerov, Vsetín). V každém městě bylo dotazováno sto respondentů z romské minority a sto z majority, bylo tedy dotazováno celkem dva tisíce respondentů.

považovali pracovníci i domky bez přívodu elektřiny a vody a za osoby žijící ve vyloučených komunitách i ubytované v tzv. holobytech, bezdomovce a bydlící v komerčních ubytovnách⁵⁶.

3.5. Zdravotní stav romské populace v České republice

Šetření zdravotního stavu obyvatelstva v zahraničí ukázala, že i v zemích s rozvinutými zdravotními a sociálními službami je výskyt některých onemocnění (jak infekčních, tak neinfekčních) v různých etnických skupinách odlišný. Epidemiologické studie zdravotního stavu obyvatelstva, prováděné v zemích Evropské unie, zjišťují vyšší četnost „psycho-somatických onemocnění“ u skupin příslušníků etnických minorit oproti majoritní populaci.

Pokud jde o zdravotní stav Romů, konstatuje citovaná *Zpráva o situaci Romů v rozšířené Evropě*, že tam, kde existují data o zdraví Romů, jsou zneklidňující. Mezi Romy žijícími v izolovaných sídlech a v slumech, se např. velmi zvyšuje riziko výskytu tuberkulózy. Socioekonomické podmínky mohou mít vliv na rizikové faktory týkající se sexuálně přenosných chorob a HIV/AIDS. Co se týče situace v České republice, zpráva poukazuje s odvoláním na domácí šetření, že až 69,7% všeobecných lékařů se domnívá, že stav romské populace je znatelně horší než většinové populace.⁵⁷

Další uvedené informace vychází především ze studie MUDr. Libuše Nesvadbové - *Determinanty zdraví romské populace v České republice*⁵⁸, s přihlédnutím k dílčím zprávám vypracovaným kolektivem pod jejím vedením dříve⁵⁹.

Šetření zjišťovalo mimo jiné subjektivní pocity dotazovaných. Na dotaz: „jak se zdravotně cítíte?“ uvedla větší třetina dotázaných, že se cítí velmi dobře nebo celkem dobře, skoro třetina střídavě a méně než jedna třetina uváděla obtíže, přičemž 12,7 % se cítila velmi špatně. Subjektivně udávali respondenti nejčastěji tato chronická onemocnění a poruchy zdravotního stavu: choroby páteře a pohybového aparátu: 17,2 %, srdeční choroby: 10,5 %, choroby zažívacího ústrojí: 8,7 %, choroby dýchacího ústrojí: 8,2 %, cukrovka: 5,1 %, duševní poruchy: 2,9 %, pro žádné dlouhodobé onemocnění se neléčilo 58,6 %, pro dvě a více chorob se léčilo 14,4 % osob.

Dále bylo zjišťováno, jaký je vztah romských pacientů k ošetřujícím lékařům. Dobře s lékařem vychází 85,3 % respondentů. Velmi spokojeno je 32,5 %, spíše spokojeno je 51,7 %, spíše nespokojeno je 9,1 % a velmi nespokojeno je 4,0 %, na dotaz neodpovědělo 2,5%. Pomoc pro sebe a svou rodinu hledá v nemoci u lékaře 94,7 %, u členů rodiny 5,3 %, jiný způsob pomoci neuvedl nikdo. Na otázku, co si nejvíce respondentů přálo zlepšit, chtěla polovina odstranit doplatky za léky, změnit postoje zdravotníků k sobě a svým rodinám si přálo 19,9 % dotázaných, více preventivních programů by uvítalo 18,6 % respondentů a zvláštní péči pro romskou populaci si přálo jen 0,9 % dotázaných.

---

⁵⁶ Šetření znalostí pracovníků obcí pověřených výkonem státní správy o situaci romských komunit v oblasti jejich působnosti, Interní materiál kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2003.

⁵⁷ Zpráva cituje studii autorů Hana Janečková, Libuše Nesvadbová, Aleš Kroupa a Stanislav Sojka: The State of Health of Romany Population in the Czech Republic, *Central European Journal of Public Health*, No. 3, Vol. 8 (JHEMI vol. 44), August 2000, s. 147.

⁵⁸ Libuše Nesvadbová: Determinanty zdraví romské populace v České republice, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy opatření*, Socioklub 2003

⁵⁹ Libuše Nesvadbová a kol.: *Zdravotní stav romské populace v ČR*, IGA MZ ČR 1998, Libuše Nesvadbová a kol.: *Determinanty zdraví romské populace v ČR*, 3. lékařská fakulta UK Praha 2000.

Pro polovinu dotazovaných je zdraví prioritou a také se tak chová, pro další část to nepředstavuje takový problém a konečně 9 % dotazovaných si s podobnými otázkami neláme hlavu. V souvislosti s péčí o zdraví byla věnovaná pozornost škodlivým návykům. Že kouří přiznalo 75,5 % respondentů, z toho 33,2 % více než 20 cigaret denně, do 20 cigaret 29,5 %, příležitostně kouří 11,8 % osob, bývalých kuřáků je 5,5 % a nikdy nekouřilo 17,9 % členů souboru, 1,4 % na otázku neodpovědělo. Muži přiznali, že pijí jedenkrát v měsíci 34,2 %, jednou týdně 23,1 %, vícekrát týdně 11,1 %, denně 2,4 %, abstinuje dle své výpovědi 29,2 % mužů. Ženy přiznaly, že pijí jedenkrát v měsíci 29,1 %, jednou týdně 6,9 % vícekrát týdně 0,9 %, abstinuje 63,1 % žen.

Zkušenost s drogami přiznalo pouze 2,5 % respondentů, většinou s deriváty kanabis, stimulantii a s čicháním organických rozpouštědel. Ve zkoumaném vzorku romské populace nebyl zastoupen nikdo, kdo by přiznal závislost na heroinu, ačkoliv materiály Rady vlády pro koordinaci protidrogové politiky informují, že mezi osobami závislými na této droze je mnoho příslušníků romských komunit.⁶⁰

Spolupráce romských pacientů byla podle lékařů velmi a spíše dobrá v 72,9 %, jako spíše špatná až velmi špatná s 23,8 %, k 3,4 % souboru se lékaři nedokázali vyjádřit.

Při sledování souboru co do rizikových faktorů onemocnění, která se vyskytují v rodinné anamnéze osob, byl v rodinách respondentů zjištěn vysoký výskyt onemocnění kardiovaskulárních, dále onemocnění cukrovkou a nádorových onemocnění.

Pro plný invalidní důchod se ukázaly být ve sledovaném souboru určující následující diagnostické skupiny: diabetes mellitus II. typu, esenciální hypertenze a duševní poruchy a poruchy chování spojené s požíváním alkoholu. Zjištěné údaje byly porovnány s údaji Zdravotnické ročenky České republiky pro r. 2000, Výběrového šetření zdravotního stavu české populace HIS z r. 1999 a s údaji publikace Zdravotní stav obyvatelstva České republiky (ÚZIS ČR 1999). Dle údajů Zdravotnické ročenky České republiky pro 2000 pobírá z celkového počtu obyvatel v ČR plný invalidní důchod 3,2 % a částečný invalidní důchod 1,2 %. U sledovaného souboru pobírá plný invalidní důchod dle vlastního vyjádření 9,4 % a částečný invalidní důchod 9,2 % dotazovaných.

Pokud jde o onemocnění plicní formou TBC, udává Zdravotnická ročenka r. 2000 údaj 12,1 případů na 100 000 osob, tj. 0,121 na 1000 osob. Ve sledovaném souboru bylo evidováno pro plicní formu TBC u praktických lékařů 10 z 715 osob, tj. v přepočtu 1200 na 100 000 osob v souboru, tedy **stokrát vyšší výskyt**.

Nepředpokládaným zjištěním citovaného výzkumu je skutečnost, že jak romští pacienti, tak jejich ošetřující lékaři hodnotí vzájemnou spolupráci při léčbě jako převážně dobrou (85 % pacientů a 72 % lékařů).

Oproti zprávám z let 1976 a 1989 nebyla ve sledovaném souboru nalezena geneticky podmíněná onemocnění, kongenitální vady a hereditární onemocnění, která by byla neobvyklá, zvláštní nebo čtenější, než tyto choroby postihují celou populaci České republiky stejnoměrně, bez rozdílu etnicity.

Výrazně vyšší výskyt byl zaznamenán u nemocí infekčních. Obdobně vysoký výskyt těchto nemocí lze ovšem očekávat i u ostatních skupin obyvatelstva žijících v podobných sociálních podmínkách. Přibližně třikrát častěji je romským pacientům přiznáván plný invalidní důchod.

---

⁶⁰ podrobněji v části Sociální patologie

Vzorci chování vztahující se ke zdraví a svým způsobem i zdravotní stav minorit je dán jak jejich sociálním postavením, tak kulturně. Oba faktory by bylo možno odlišit teprve tehdy, došlo-li by k vyrovnání sociálního postavení. Péče o zdravotní stav etnických minorit není problémem jen v České republice, je to problém celoevropský. Základní podmínkou pro koncipování všech snah zaměřených na zlepšení zdravotní situace jakékoli skupiny obyvatelstva je dostatek informací o ní. Tyto studie, realizované po relativně dlouhou dobu (tři roky) na relativně početném vzorku populace (715 osob) přinesly výsledky, ze kterých lze usuzovat na zdravotní stav celé romské populace.

4. Průřezová témata a další aspekty postavení Romů

4.1. Sdružování a další občanské aktivity

V roce 2003 bylo na Ministerstvu vnitra ČR registrováno 381 romských organizací⁶¹, vesměs občanských sdružení. Velká část těchto organizací existuje pouze formálně, některé byly založeny pouze k dosažení jednorázového účelu, nikdy však nebyly zrušeny, a proto figurují v seznamech i nadále. Z romských politických stran zbyla pouze Romská občanská iniciativa, u které vláda ČR navrhla Nejvyššímu správnímu soudu usnesením ze dne 12. března 2003 č. 253 pozastavení činnosti.

Romská občanská sdružení jsou financována převážně z veřejných rozpočtů, částečně ze zahraničních a tuzemských nadačních fondů a z malé části z členských příspěvků svých členů, jsou tedy do značné míry závislá na dotační politice státu, krajů a obcí. Ministerstvo práce a sociálních věcí vyhlašuje grant na Program podpory projektů integrace příslušníků romské komunity; Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy má granty na Program podpory projektů integrace příslušníků romské komunity a Program podpory romských žáků středních škol; Ministerstvo kultury má grant na Program podpory projektů příslušníků romské komunity; Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity z kapitoly Všeobecná pokladní správa státního rozpočtu vyhlašuje granty na Předcházení sociálního vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků a Podpora projektů integrace romské komunity.

Většina romských občanských sdružení je zaměřena na práci s dětmi a mládeží, na udržování a rozvíjení romské kultury a částečně na sportovní a rekreační aktivity. Některá občanská sdružení se v posledních dvou letech zaměřila na poradenskou činnost a na terénní sociální práci ve vyloučených romských komunitách. O úspěšné práci některých občanských sdružení ve vyloučených nebo vyloučením ohrožených romských komunitách byla vláda informována 15. prosince 2004 pod č.j. 1674/04 v *Informaci o dobrých praxích samospráv při předcházení sociálnímu vylučování romských komunit*.

4.2. Romové ve veřejné správě

Po roce 1990 vzniklo pět romských politických stran, které však vzhledem k početnosti romských komunit mohly jen těžko při současném volebním zákonu uspět zvolením svých kandidátů do zákonodárných orgánů. K tomu dále přispívá tradičně nízká účast romských voličů ve volbách. Pokud v minulosti byli někteří příslušníci romských komunit zvoleni, bylo to na kandidátkách jiných politických stran a hnutí (OF, KSČM, US).

---

⁶¹ Zahrnuty organizace registrované u Ministerstva vnitra, které mají v názvu slova Rom, romský, romské apod. nebo které mají název zcela nebo částečně v romštině (např. Jekhetane – Společně).

V současné době není ani jeden Rom či příslušník romských komunit v Parlamentu, jeden Rom je starostou malé obce a šest je členy zastupitelstev větších obcí.

V exekutivě je situace lepší. Při zaměstnávání romských uchazečů ve veřejné správě není uplatňována pozitivní diskriminace, uchazeči jsou přijímáni na základě svých osobních kvalit. Ze čtrnácti krajských romských koordinátorů je osm Romů a mezi pracovníky obcí pověřených výkonem státní správy, kteří mají na starost prosazování práv národnostních menšin a ochranu příslušníků romských komunit (podle § 61 a n. zákona 128/2000 Sb., o obcích a podle § 6 odst. 8 zákona č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin), je 32 příslušníků romských komunit.⁶² Česká obchodní inspekce zaměstnává čtyři romské inspektorky, tři Romové pracují na úřadech práce. Úřad vlády zaměstnává v současné době v odborných funkcích dva Romy, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Ministerstvo vnitra a Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy zaměstnávají po jednom příslušníku romských komunit.

Obecní úřady v roce 2003 zaměstnávaly s výraznou podporou státu 73 romských terénních sociálních pracovníků, dalších 99 pracovalo s podporou státu v různých občanských sdruženích (viz také část zaměstnanost a sociální situace). V Ostravě pracuje romská terénní zdravotní asistentka, která vybízí romské děti a dospělé k účasti na preventivních prohlídkách a očkováních, dohlíží na dodržování léčebného režimu v rodinách a podílí se na zdravotní osvětě.

V sociálních, bytových komisích obecních úřadů a v komisích pro národnostní menšiny a pro integraci Romů obecních úřadů pracuje 25 Romů, v Přerově jsou Romové zastoupeni ve všech komisích, které obecní úřad zřídil. V úřadu veřejného ochránce práv pracuje jedna Romka a jeden Rom je předsedou senátu okresního soudu.

Střední policejní škola v Brně organizovala v posledních třech letech přípravné kurzy k přijímacím pohovorům k Policii ČR pro příslušníky národnostních menšin. Z romských absolventů těchto kurzů bylo již 21 přijato k Policii ČR a pokračují ve studiu na Střední policejní škole.

Ministerstvo vnitra připravilo *Národní strategii pro práci Policie České republiky ve vztahu k národnostním a etnickým menšinám*.⁶³ Součástí této strategie je návrh na začlenění asistentů Policie ČR pro potírání lichvy v sociálně vyloučených romských komunitách, jejichž hlavním úkolem je usnadnit kontakt a komunikaci s minoritní komunitou. Návrh vychází ze zahraničních zkušeností, asistenti policie pracují v řadě evropských zemí. Jedná se většinou o civilní zaměstnance policie, zaměřující se na prevenci trestné činnosti, na práci v komunitě a na zprostředkovávání kontaktu mezi policií a národnostními a etnickými menšinami v rizikových lokalitách.

Pro pilotní vyzkoušení projektu byla vybrána Policie ČR správa Severomoravského kraje, a to z důvodu významného zastoupení romského etnika v regionu, které je postiženo lichvářstvím. Projekt byl úzce propojen s činností policejní pracovní skupiny pro potírání lichvy⁶⁴. Dvě vybrané asistentky prošly školením policejních specialistů (policejních školitelů pro problematiku rasové rovnosti) a absolvovaly standardní kurz pro terénní sociální pracovníky. Oběma se podařilo úspěšně kurz zakončit a obdržely kvalifikační certifikát.

---

⁶² přesný počet nemožno zjistit, pracovníci nejsou dosud stabilizováni.

⁶³ *Strategie* byla vzata vládou na vědomí usnesením č. 85 ze dne 22. ledna 2003.

⁶⁴ Hodnocení činnosti této pracovní skupiny obsahuje *Zpráva o výsledcích činnosti pracovního týmu pro potírání lichvy v sociálně vyloučených romských komunitách*, kterou přijala vláda ČR usnesením č. 218 ze dne 10. března 2004.

V roce 2004 začaly pracovat v Chebu dvě romské asistentky policie, kterým se daří prolamovat bariéru vzájemné nedůvěry mezi policií a příslušníky romských komunit. Realizace projektu v Ostravě a v Chebu vedla k úspěchu, bylo doporučeno navázat na tyto zkušenosti i v dalších městech.

4.3. Početnost romských komunit

Pro některá rozhodování o opatřeních vedoucích k integraci příslušníků romských komunit je důležité znát jejich početnost, demografickou strukturu a prostorové rozčlenění. Z výsledků Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 se dozvídáme, že v České republice žije 11 716 občanů, kteří se hlásí k romské národnosti. Představitelé některých romských organizací však mluví o třech stech až třech stech padesáti tisících příslušníků romských komunit. Jak již bylo naznačeno v úvodu, přihlášení se k romské národnosti při sčítání lidu nemůže být považováno za jediný, absolutní zdroj poznání o počtu občanů, kteří se subjektivně za Romy považují. Pro praktické přijímání opatření, např. v sociální oblasti, je ale důležitý také určitý „objektivní“ pohled na početnost Romů.

Níže shrnujeme odborné poznatky v této věci, jak ji vidí experti, především demografové. Vycházíme přitom ze stati Jitky Langhmerové a Tomášem Fialy⁶⁵ „Kolik je vlastně Romů v České republice?“, ze tří studií Květy Kalábové⁶⁶ a ze studie firmy Galal, Analysis & Consulting⁶⁷.

Počet Romů, příslušníků romské národnostní menšiny, kteří se ke své národnosti hlásí, se zjišťuje jednou za deset let při sčítání lidu, domů a bytů. V roce 1991 se k romské národnosti přihlásilo 32 903 osob a romštinu jako svůj mateřský jazyk uvedlo 24 294 osob. Při sčítání lidu k 1. březnu 2001 se k romské národnosti přihlásilo pouze 11 716 obyvatel, romštinu jako mateřský jazyk však nadále uvedlo 23 200 osob. Došlo tedy k poklesu počtu těch, kteří deklarovali svou romskou národnost, ne však těch, kteří uvedli romštinu jako mateřský jazyk. Další analýzou dat ze sčítání lidu, domů a bytů, při které byly započteny i osoby, které přihlásily romskou národnost respektive romský mateřský jazyk na druhém místě, dospěl Ivan Galal k počtu 72 000 osob. Toto číslo se sice blíží skutečnému stavu nejvíce, ale ještě pořád nepostihuje tu část romské populace, která je zcela bez národního uvědomění.

Podle evidence někdejších národních výborů žilo v roce 1989 v České republice 145 738 Cikánů. Z prognóz provedených Katedrou demografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy vychází, že dnes by mělo v České republice žít okolo 200 000 příslušníků romských komunit⁶⁸.

Z hlediska demografie je zásadní odlišnost romské populace od ostatního obyvatelstva ve věkové struktuře. Pro celou populaci České republiky je typické stárnutí obyvatelstva, nízká porodnost a prodlužující se věk, který zvyšuje podíl starých lidí na úkor dětí. Jde o tzv.

---

⁶⁵ Časopis *Demografie* 2003, ročník 45, číslo 1, str. 23-32, článek Jitky Langhmerové a Tomáše Fialy: „Kolik je vlastně Romů v České republice?“

⁶⁶ Květa Kalábová: Možnosti statistiky a demografie při studiu romské populace na příkladu evropských zemí a České republiky; Specifické rysy demografické reprodukce romské populace a její podmíněnosti; Plodnost nezletilých a nemanželská plodnost v regionálním pohledu, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy opatření*, Socioklub 2003.

⁶⁷ Galal, Analysis & Consulting: *Kvalifikovaný odhad počtu příslušníků národnostních menšin, se specifickým zřetelem k početnosti romské menšiny*, 2002

⁶⁸ Květa Kalábová v citovaných studiích předpokládá 185 tisíc Romů v roce 2000 a 196 tisíc v roce 2005.

„regresivní“ typ populace. Věková struktura romské populace představuje tzv. „progresivní“ typ, pro který je charakteristický vysoký podíl dětí a nízké zastoupení starých.

Také šetření znalostí pracovníků obcí, pověřených v přenesené působnosti výkonem státní správy, o romské komunitě (2003) potvrdilo tuto skutečnost. V obcích, jejichž pracovníci odpověděli a zaslali prostřednictvím krajských koordinátorů vyplněné dotazníky, žije podle odhadů těchto pracovníků 76 524 – 92 710 příslušníků romských komunit. Deset pracovníků sice dokázalo odhadnout celkový počet příslušníků romských komunit, neodhadli však, kolik z nich je mladších 15 let. Ostatní napočítali 18 155 – 19 186 dětí do patnácti let. Chceme-li znát poměr mezi dospělými a dětmi, musíme nejprve odpočítat příslušníky romských komunit z těch oblastí, kde pracovníci nedokázali odhadnout počty dětí; tedy 34 570 – 47 349 osob. Po odečtení získáme 41 954 – 45 361 všech příslušníků romských komunit. Z takto velké skupiny tvoří děti do patnácti let celých 43 %. Odhady odpovědných pracovníků tak potvrzují, že romská populace je dosud populačně progresivní⁶⁹.

Při sčítání lidu v roce 1980 byly děti do patnácti let v romské populaci zastoupeny 42,5 %, zatímco v populaci celé ČR pouze 23,5 %. Naproti tomu osoby nad 60 let byly v romské populaci zastoupeny pouze 2,6 %. Obdobné relace byly zjištěny i v roce 1991, kdy mezi Romy, kteří se přihlásili ke své národnosti, připadlo na 100 osob ve věku do patnácti let jen 9,2 šedesátiletých a starších, zatímco u obyvatelstva celé ČR to bylo 85 šedesátí a víceletých na 100 dětí. I přes dlouhodobě se snižující podíl dětí ve prospěch věkové skupiny patnácti až padesátidevítiletých osob je věková struktura příslušníků romských komunit základem pro budoucí početní růst. Věkový medián romské populace v roce 1991 dosahoval 20 let, u ostatního obyvatelstva to bylo 35,4 let.

Romská populace si zachovává vysokou plodnost, romské ženy mívají děti po celé reprodukční období. Vysoká úroveň plodnosti ovlivňuje věkovou strukturu romské populace, ve které zůstává výrazný podíl dětí, které se brzy dostanou do reprodukčního věku. I při snížení průměrného počtu dětí v rodině bude ještě po řadu let pokračovat početní růst romské populace.

Na základě předpokladů o vývoji plodnosti a úmrtnosti příslušníků romských komunit se Langhmerová a Fiala pokusili o projekci a odhadli demografický vývoj romské populace do roku 2050.

---

⁶⁹ Šetření znalostí pracovníků obcí pověřených výkonem státní správy o situaci romských komunit v oblasti jejich působnosti, Interní materiál kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2003.

Hlavní předpoklady demografického vývoje romských komunit a výsledky projekce:

Období	Úhrnná plodnost	Střední délka života		Koncový stav	Počet narozených	Absolutní přírůstek	Relativní přírůstek (v promile)
		muži	ženy				
1991-1995	3,392	67,06	73,35	174 832	4 781	4 168	25,39
1996-2000	2,638	66,10	73,02	191 575	4 132	3 349	18,29
2001-2005	2,251	67,03	73,97	206 255	3 819	2 936	14,77
2006-2010	2,035	66,80	73,86	219 207	3 702	2 590	12,18
2011-2015	2,007	67,49	74,71	231 692	3 798	2 497	11,08
2016-2020	1,980	67,56	75,41	243 049	3 828	2 271	9,57
2021-2025	1,927	69,68	76,65	253 959	3 835	2 182	8,78
2026-2030	1,927	71,09	78,05	263 800	3 794	1 968	7,60
2031-2035	1,927	71,09	78,05	270 805	3 623	1 401	5,24
2036-2040	1,927	71,09	78,05	275 238	3 496	887	3,25
2041-2045	1,927	71,09	78,05	277 812	3 470	515	1,86
2046-2050	1,927	71,09	78,05	278 985	3 489	235	0,84

Převzato: Jitka Langhmerová a Tomáš Fiala: „Kolik je vlastně Romů v České republice?“ Demografie, 2003

Jsou-li předpoklady autorů správné, je zřejmé, že v současné době žije v ČR cca 200 tisíc příslušníků romských komunit a lze očekávat, že do roku 2050, budou-li dodrženy základní předpoklady, kterými jsou především postupné zlepšování ekonomické a sociální situace, zvyšování životní úrovně a vzdělanosti romských žen i mužů, jejich počet nepřekročí 300 tisíc. Tento vývoj lze očekávat pouze tehdy, nezvýší-li se podstatně migrace.

4.4. Sociální exkluze, vznik a šíření chudých a vyloučených romských enkláv

„Problém sociální exkluze stále narůstá. Trend se nepodařilo zastavit, natož zvrátit. Počet obyvatel sociálních ghatt dosahuje desítek tisíc. Situace rodin, které se ocitly v sociálním vyloučení - v sociálních ghettech - je vážná.“

Jan Černý, ředitel terénních programů Společnosti Člověk v Tísni, o.p.s., 2004

„Podmínky, na něž bylo nutné se adaptovat, byly z hlediska našeho pohledu na životní standard podporovaný naší představou o lidských právech tak otřesné, že je směle můžeme označit za nelidské.“

Karel A. Novák, ředitel odboru metodiky a koordinace regionu na Úřadě zmocněnkyně vlády Slovenské republiky pro záležitosti romské komunity, 2004

Romové žili tradičně v chudobě a na okraji, často i za hranicemi většinové společnosti. Po roce 1989 se v nových tržních podmínkách obnovily trendy k jejich marginalizaci a vytěšňování z většinové společnosti. K zachycení jejich postavení se proto přímo nabízejí koncepty sociálního vyloučení (exkluze) a sociálního začlenění (inkluze).⁷⁰ Důvodem není

⁷⁰ Výrazy „sociální vyloučení“ a „sociální exkluze“ používáme jako synonyma. Můžeme se ale setkat i s jiným pojetím. „Vyloučení může ... evokovat více či méně vědomý záměr na poškození druhých ... O sociální exkluzi

pouze, že tento diskurs v posledních letech dominuje v příslušných společenských disciplínách. Koncept sociální exkluze má také „moc politického hesla.“⁷¹ Jak uvádí Petr Mareš: „Je jistě sporné, zda expanze konceptů jako jsou sociální exkluze a sociální inkluze, do úvah o chudobě či o etnických kulturách a soužití mezi nimi představují nový pohled na staré věci, nebo jde jen o přizpůsobení terminologie měnící se realitě (zejména změnám v sociální stratifikaci). Podle jedněch názorů umožňují tyto koncepty ostřeji vnímat nevýhody plynoucí ze sociální nerovnosti ve společnosti, podle druhých názorů naopak umožňují politickým elitám rostoucí nerovnosti zakrývat. Významné však je, že se etablovaly v politickém diskursu a začínají zřetelně ovlivňovat ideologii i praxi sociální politiky zemí Evropské unie“.⁷²

Tato kapitola nastiňuje problém sociálního vyloučení Romů v České republice, jak jeho pojetí krystalizuje v domácích odborných bádáních, v praxi sociální práce i při vytváření politik. Zachycuje sociální exkluzi ve dvou dimenzích: jako problém na úrovni celé české společnosti a jako fenomén vyloučení z místních společenství a vzniku chudých a často také prostorově segregovaných romských enkláv a mikroenkláv. Je to pohled z různých úhlů na tutéž realitu, resp., ve druhém případě, na její jednu výšeč. Tyto dva pohledy doplňuje v úvodu osvětlení konceptu sociální exkluze a vymezení jeho současného právního a politického rámce. (Tyto úvodní části přesahují rámec tématu této zprávy. Mohou ale být pro čtenáře užitečné.)

Pojem sociální exkluze

Koncept sociální exkluze zkoumá narozdíl od tradičních *vertikálních nerovností* především tzv. *horizontálních nerovností*, tj. mechanismy, stanovující hranice mezi těmi, kdo jsou a kdo nejsou členy daného celku (kdo jdou vně a kdo jsou uvnitř), a vyřazujících určité jedince, skupiny i celé kolektivity z hlavního společenského proudu.⁷³ Sociální exkluze není stupňování nerovností, ale mechanismus, jenž odděluje lidi od zdrojů, které jsou potřebné pro participaci na aktivitě společnosti jako celku. Evropská unie definuje sociální vyloučení v nejnovějších politických dokumentech následovně: „*Sociální vyloučení je proces, jímž jsou někteří jedinci vytěsňováni na okraj společnosti a je jim zabráněno participovat plně na životě společnosti, a to v důsledku chudoby nebo nedostatku základních dovedností a příležitostí k celoživotnímu vzdělávání nebo v důsledku diskriminace. To je vzdaluje od práce, příjmu a možností vzdělání a také od společenských sítí a aktivit. Mají malý přístup k moci a rozhodovacím orgánům, a tak se často cítí bezmocní a neschopni kontrolovat rozhodnutí,*

---

se často naopak pojednává jako o nezamýšlených důsledcích určitých praktik nebo tendencí, které nejsou vždy pod výsadní kontrolou nějakého konkrétního hybatele. (Radim Marada: Sociální exkluze. V průsečíku myšlenkových tradic, in *Sociální exkluze a nové třídy, Sociální studia 5, 2000*, s. 9-16, s. 10, pozn. 1. (Podtržení dodáno.) V této zprávě jsou termíny sociální vyloučení a sociální exkluze chápány ve druhém pojetí.

⁷¹ Robert E. Goodin v úvodu své studie „Inkluze a exkluze“ uvádí: „V poslední době jsme objevili nové sociální zlo, „sociální exkluzi“. Demokratičtí myslitelé hlavního proudu společnosti začali k problému inkluze a exkluze přistupovat jako k problému naprosto ústřednímu pro své zájmy. ... Značná část sociální politiky – oblasti bydlení, vzdělání, zaměstnání atd. – byla nově formulována (nebo možná jen nově popsána) jako cesta k větší inkluzi a sociální integraci, která do hlavního proudu společnosti vnese dříve marginalizované jednotlivce, rodiny a sociální skupiny. Evropská unie nyní používá termín sociální exkluze namísto chudoba. ... Moc tohoto výrazu jako politického hesla je nasnadě. Sociální exkluze je působivá fráze zachycující řadu témat, jež se nás bytostně dotýkají. Vysoká hodnota tohoto konceptu skutečně spočívá v jeho příslibu spojit dohromady mnoho z našich dalších sociálních obav, rozpoznat jejich společné příčiny a stanovit shodnou (nebo nějakým způsobem jednotnou) nápravu. (Robert E. Goodin. Inkluze a Exkluze, in *Sociální exkluze a nové třídy, Sociální Studia 5, 2000*, s. 19-46, cit. s. 19-20).

⁷² Petr Mareš. Romové: Sociální exkluze a inkluze, in *Sociální práce. 4, 2003*. s. 65-75, cit. s. 66-67.

⁷³ Tamtéž, s. 67.

kteřá ovlivňují jejich každodenní život.“⁷⁴ Koncept sociální exkluze naznačuje, že problém vyloučených je zapříčiněn nefunkčností a selháváním některých složek právního, ekonomického či sociálního systému společnosti.

Sociální exkluze má blízko k pojmu chudoba, není s ním ale totožný. Jestliže chudoba je spojena s oddělením jedinců a skupin od materiálních zdrojů společnosti, pak sociální vyloučení je vyřazením z účasti na životě společnosti a ztrátou sociálního místa ve společnosti. Ohrožené skupiny obyvatelstva, včetně Romů, mají velmi často zkušenost s obojím.

Sociální exkluze je multidimenzionální jev. Můžeme rozlišit např. jeho dimenzi ekonomickou (dlouhodobá nezaměstnanost, příjmová chudoba), sociální (rozbití tradiční domácnosti, bezdomovectví, kriminalita, nechtěná těhotenství nezletilých ...), politickou (nízká účast ve volbách), komunitní (zdevastované prostředí a obydlí, nedostupnost služeb, prostorovou (koncentrace vyloučených) a skupinovou (koncentrace charakteristik vyloučení v určitých skupinách).⁷⁵ Sociální exkluze ohrožuje nejen vyloučené, ale také majoritní společnost, např. ohrožením minimální sociální soudržnosti, jež je základem civilizované společnosti, růstem napětí, kriminalitou a jinými patologiemi.

Sociální exkluze je nejčastěji zkoumána jako objektivní sociální a ekonomický jev, který může být měřen pomocí statistických indikátorů. Např. v EU byly na základě rozhodnutí Evropské rady ze Stockholmu (2001) vypracovány společné (primární, sekundární a terciální) „indikátory v oblasti chudoby a sociálního vyloučení“, které mají zachytit multidimenzionální charakter sociálního vyloučení. (Mezi primární indikátory patří např. indikátory týkající se příjmu, nezaměstnanosti a její povahy, domácností, kde není nikdo zaměstnán, neukončeného školního vzdělání, průměrné očekávané délky života v době narození a subjektivního zdravotního stavu).⁷⁶

Z hlediska postavení Romů v české společnosti jsou ale důležité i další formy sociální exkluze, tj. **symbolická sociální exkluze** a **sociální exkluze subjektivně pociťovaná**. Symbolická exkluze vyjadřuje „*marginalizaci a stigmatizaci některých sociálních skupin veřejnosti (to jest většinou společnosti), avšak ne v rovině aktivního a skutečného vylučování, nýbrž vylučování verbálního, to je skrze vyjadřování různé míry odmítání a odporu.*“⁷⁷ Subjektivně pociťovaná sociální exkluze pak zachycuje stav, kdy jedinec má pocit, že je sociálně vylučován. Sociální exkluze se tak řadí k dalším sociálním fenoménům (např. chudoba, mobilita, sociální status), které vedle své objektivní charakteristiky mají i dimenzi subjektivní. Mezi různými formami sociální exkluze existují vazby. Např. symbolická sociální exkluze může vést k subjektivně pociťované exkluzi, ačkoli jedinec či skupina nenaplnují objektivní (např. ekonomické) znaky skupiny sociálně vyloučené. Stejně tak důležité je, že symbolická exkluze může (ale nemusí) najít i svou reálnou odezvu v jednání, např. v diskriminaci.

---

⁷⁴ Council of the European Union. *Joint Report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussels, 5 March 2004, 7101/04. (s.8) Dokument uvádí také definice dalších klíčových pojmů „chudoba“ a „sociální inkluze“. Sociální inkluzi definuje jako „proces, který zajistí, že ti, kteří jsou ohroženi chudobou a sociálním vyloučením získají příležitosti a zdroje nezbytné k plné účasti na ekonomickém, sociálním a kulturním životě a k životnímu standardu, který je považován za normální ve společnosti, v níž žijí. Zajišťuje, že mají větší účast na rozhodování, které se dotýká jejich životů a přístup k základním právům.“ Tamtéž, s. 8

⁷⁵ Petr Mareš, Romové..., tamtéž, s. 67

⁷⁶ Social Protection Committee. *Report of Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion*. October 2001.

⁷⁷ Ladislav Rabušic: Koho Češi nechtějí. O symbolické sociální exkluzi v české společnosti, in *Sociální exkluze a nové třídy*. *Sociální studia* 5, 2000. s. 67-85.

Sociální exkluze ve výše uvedeném pojetí, tj. nejen jako problém chudoby, ale především sociální a kulturní segregace a izolace, je v současnosti považována shodně mnohými z aktérů za nejpálčivější problém situace Romů v České republice. (Anebo řečeno jinak, nejpálčivější sociální problémy, např. marginalizace Romů na pracovním trhu, vznik segregovaných chudinských ghett, tzv. „romských lokalit“ či časté zařazování romských dětí do zvláštních škol, jsou nově formulovány a popisovány jako problém sociálního vyloučení.) Vládní *Koncepce romské integrace (2004)* označuje sociální vyloučení za klíčový problém a věnuje jí jednu ze svých osmi kapitol. Konstatuje, že „v České republice se v praxi sociální vyloučení překrývá s postavením značné části romských komunit“⁷⁸ a že „většina příslušníků romských komunit se potýká se začarovaným kruhem ztíženého přístupu ke kvalitnímu bydlení, vzdělávání a možnostem výdělečné činnosti“.⁷⁹ Sociálním vyloučením Romů se zabývají i další materiály, které vytvořily ústřední státní orgány, např. *Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004-2006* (viz dále).⁸⁰ Nevládní organizace Člověk v tísni, o. p. s., která je jedním z poskytovatelů terénních sociálních služeb v prostředí „enkláv chudoby a rezignace“, shrnuje: „Problém sociální exkluze stále narůstá. Trend se nepodařilo zastavit, natož zvrátit. Počet obyvatel sociálních ghett dosahuje desítek tisíc. Situace rodin, které se ocitly v sociálním vyloučení - v sociálních ghettech - je vážná.“

Sociální exkluze: právní a politický rámec

Koncepty sociální exkluze a inkluze se v posledním období prosazují v právu a politice EU (a z tohoto diskurzu se dostaly i do domácí politické agendy.) Změnami základajících smluv ES,⁸¹ které byly provedeny v Amsterdamu v roce 1997, se stal „boj proti sociálnímu vyloučení“ jedním z cílů Společenství.⁸² Význam příslušných ustanovení stvrzuje i to, že se odráží v článku 34(3) Charty základních práv a svobod EU, podle něhož EU, s cílem potírat sociální vylučování a chudobu, uznává a respektuje právo na sociální pomoc a pomoc v bydlení, aby byla zajištěna důstojná existence všech, kdo nemají dostatečné prostředky.“ Ustanovení o sociální exkluzi bylo převzato i do *Smlouvy zakládající Ústavu pro Evropu*.⁸³

V návaznosti na Amsterodamskou smlouvu, která vstoupila v účinnost v roce 1999, byly ustaveny i nástroje, které mají vést k boji se sociální exkluzí. Ustavení mechanismu „boje proti sociálnímu vyloučení a chudobě“ (v dokumentech EU je nejvíce uváděn tento pojem) respektuje zásadu subsidiarity (tj. řešit problém vždy na co nejnižší úrovni, a jen pokud to není možné nebo je dosavadní řešení zjevně neúčinné, posunout jeho řešení výše, např. z členských zemí na úroveň EU). V tomto pojetí je boj se sociální exkluzí v první řadě především záležitostí členských států a jejich celostátních, regionálních a místních úřadů. Zvolen byl proto systém tzv. „otevřené koordinační metody“. Pilíři tohoto systému jsou: (1) stanovení rámcových aktuálních politických cílů na úrovni ES, což se děje na evropských summitech, (2) pravidelné vypracování dvouletých národních akčních plánů boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení členskými zeměmi a (3) existencí podpůrného Akčního

⁷⁸ *Koncepce (2004)*, bod 1.6. a bod. 8

⁷⁹ *Koncepce (2004)*, bod 8.4.

⁸⁰ Prvním materiálem, který se zabýval sociálním vyloučením Romů je *Analýza možností zintenzivnění a zefektivnění práce v zájmu předcházení sociálnímu vyloučení v romských komunitách a odstraňování jeho důsledků prostřednictvím k tomu určené agentury*. (Vláda vzala materiál na vědomí usnesením č. 1113 ze dne 13. listopadu 2002).

⁸¹ Tzv. zakládající smlouvy Evropských společenství (později i Evropské unie) plní již dnes *de facto* roli ústavních dokumentů EU.

⁸² Viz. čl. 136 a 137 *Smlouvy o založení Evropských společenství*.

⁸³ Článek I-3 stanovuje jako jeden z cílů Unie „potírání sociální exkluze a diskriminace“.

programu Společenství pro boj se sociálním vyloučením⁸⁴ a dalších doplňujících aktivit na úrovni EU.

Aktuální cíle v boji proti sociálnímu vyloučení byly poprvé stanoveny na summitu EU v Nice (2000)⁸⁵ a byly aktualizovány v roce 2002.⁸⁶ Specifický odkaz k sociálnímu vyloučení Romů či etnických menšin obecně zde ale uveden není. Česká republika podepsala *Společné memorandum o sociálním začleňování* 18. prosince 2003 v Bruselu⁸⁷ a v červenci 2004 vláda schválila *Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004 – 2006*.⁸⁸ Národní akční plán označuje Romy za etnickou skupinu, která je nejčastěji ohrožena sociálním vyloučením a opakuje cíle v této oblasti stanovené *Koncepcí romské integrace (2004)*.

Sociální exkluze Romů: celospolečenská dimenze

Zkoumání celospolečenského rozsahu sociálního vyloučení Romů nás opětovně nutí položit si otázku, koho považujeme v tomto kontextu za Romy. Protože kapitola shrnuje poznatky z provedených výzkumů a šetření, lze odkázat na ně. Badatelé jistě otázku vymezení objektu svého zkoumání nemohli obejít. (Jinými slovy, koho považují za Romy, resp. příslušníky romské komunity, definují pro jednotlivé výzkumy vždy samotní výzkumníci.) V obecné rovině ale lze konstatovat, že v rámci bádání o sociálních a ekonomických otázkách zahrnuje zpravidla pojem Romové, resp. používanější pojem příslušníci romských komunit také ty jedince, kteří náleží ke skupinám, které jsou samy svými členy považovány za romské, a jsou považovány za romské také širším sociálním prostředím, aniž se ale každý jedinec z této skupiny hlásí k nějaké podobě příslušnosti k Romům či k romské identitě.⁸⁹ Jinými slovy, dochází zde často ke ztotožnění, resp. nahrazení romské identity individuální připsanou romskou skupinovou identitou. Pojem „příslušník romské komunity“ pak nejčastěji označuje skupinu s identitou připsanou.

Takovéto ztotožnění má svá (často popisovaná) nebezpečí a úskalí, např. to, že „kopíruje tradiční stigmatizaci, kdy jsou za Romy považováni pouze chudí a neintegrování Romové“.⁹⁰ Při některých výzkumech, např. těch, které jsou prováděny dotazníkovou metodou, je naznačený rozpor možno řešit tak, že za „Roma“ je považován pouze ten, kdo se

⁸⁴ *Rozhodnutí 50/2002/ES Evropského parlamentu a Rady ze dne 7. prosince 2001, jímž se zřizuje Akční program Společenství k podpoře spolupráce mezi členskými zeměmi v boji proti sociálnímu vyloučení*. Program se uskutečňuje od 1.1.2002 do 31.12.2006. Official Journal L 010, 12/01/2002, s.1-7.

⁸⁵ *Objectives in the fight against poverty a social exclusion*, Official Journal of the European Communities 2001/C82/02 ze dne 13.3.2001.

⁸⁶ *Fight against poverty and social exclusion: common objectives for the second round of National Action Plans*. Brussels, Council of the European Union. 25 November 2002, 14164/1/02 REV 1. Revidované cíle (2002) ve srovnání s původním dokumentem z Nice kladou důraz na důležitost stanovení konkrétních ukazatelů („targets“), posílení genderové perspektivy a zvýšené riziko sociálního vyloučení, kterému jsou vystaveni někteří přistěhovalci.

⁸⁷ Schváleno usnesením vlády č. 1241 ze dne 10. prosince 2003. Memorandum podepsali ministr práce a sociálních věcí ČR a komisařka EU pro zaměstnanost a sociální věci.

⁸⁸ Návrh byl schválen usnesením vlády č. 730 ze dne 21. července 2004 a předložen 31. července 2004 Evropské komisi.

⁸⁹ Např. citovaný *Výzkum interetnických vztahů 2002* zkoumal také „identitu (dotazovaných) příslušníků romské komunity“. Např. na otázku jaké jste národnosti odpovědělo 42,4% romských respondentů, že jsou národností romské. Ale na otázku, kdo byli vaši předci, odpovědělo 28,6% dotázaných příslušníků romských komunit, že byli čeští a moravští Romové, 42,6% slovenští Romové, 7,4% maďarští Romové, 1,4 % olaští Romové a 0,4 uvedlo němečtí Romové. Celkem tedy až 80% „romských“ respondentů se hlásilo k „romskému původu“.

⁹⁰ Srovnej např. Imrich Vašečka. *Prístupy verejnej správy v ČR k riešeniu romskeho problému – náčrt problematiky*, in *Otázky sociální inkluze romské komunity, Sociální studia 10, 2003, s. 73-91, s. 74-75.*

sám považuje za Roma a považuje ho za Roma také jeho okolí. (Což ovšem neřeší problém zachycení asimilovaných Romů.)

Jak jsme uvedli, sociální exkluze je multidemenzionální jev, který se týká všech podstatných sfér společenského života (postavení na trhu práce, vzdělanosti, chudoby, bydlení a pod.). Informace o ekonomické a sociální exkluzi Romů a její míře v celospolečenském měřítku tak přináší první část této zprávy.⁹¹ V této části proto jen zdůrazníme některé souvislosti.

Podle převažujícího názoru sehraává roli centrálního prvku sociálního vylučování Romů jejich marginální pozice a exkluze na trhu práce, chápána jako dlouhodobá, opakovaná nezaměstnanost a přístup pouze k málo placeným místům.⁹² V současných společnostech totiž poskytuje pozice na trhu práce sociální status i možnosti spotřeby. Podle reprezentativních výzkumů (*Výzkum interetnických vztahů, 2002 a UNDP, 2001*) je míra nezaměstnanosti Romů 45%, resp. 50%. Specifická míra nezaměstnanosti u nekvalifikovaných pracovníků (obecně) je přes 20%. Vysoká nezaměstnanost Romů také koreluje s nízkými průměrnými výdaji na osobu: podle šetření ČSÚ v roce 2003 je úroveň výdajů domácnosti Romů na osobu na úrovni 52% průměrných ročních příjmů domácností v ČR.⁹³

Přestože zaměstnanost nepřináší romským rodinám výrazné zvýšení příjmů, je důležité pozitivní působení zaměstnání jako faktoru, který brzdí rozvoj jiných dimenzí sociálního vyloučení. Dokládá to např. zjištění, že postavení na pracovním trhu neovlivňuje zásadně výskyt strategie půjčování peněz, ovlivňuje ale výrazně schopnost dluhy splácet. Zatímco mezi zaměstnanými Romy má dluhy jen 20%, mezi nezaměstnanými je to až 50%.⁹⁴ Postavení Romů na trhu práce je také klíčovým diferencujícím faktorem subjektivní materiální deprivace. Ve srovnání se zaměstnanými Romy je podíl subjektivně chudých (tj. těch, kteří deklarují, že vycházejí se svými příjmy s velkými obtížemi) až čtyřnásobně vyšší.⁹⁵ Názor, že základním předpokladem sociálního začlenění Romů je začlenění do trhu práce („mít pro Romy práci“), sdílí jak většinová společnost, tak (dotázaní) Romové – podle citovaného výzkumu UNDP odpovědělo takto až 91 % respondentů - Romů.

V důsledku působení mechanismů exkluze romské děti oproti ostatním dětem 30x častěji ukončují školní docházku v nižším než závěrečném ročníku a 28x častěji jsou převáděny do zvláštních škol.⁹⁶ Přitom je vysoce pravděpodobné, že dnešní vyloučení ze vzdělání bude reprodukováno ve vyloučení z trhu práce. Jinou formou vyloučení z majoritního vzdělávání jsou základní školy, které v důsledku jejich umístění v místech s vysokou koncentrací marginalizovaných Romů navštěvují převážně či výlučně romské děti. Životní ochuzení spočívající ve ztrátě kontaktů s vrstevníky z většinové společnosti nemohou romským dětem nahradit ani nejobětavější učitelé.

---

⁹¹ Struční shrnutí problému sociální exkluze nabízí také Ivana Šimíková. Dimenze a míra sociálního vyloučení příslušníků romské komunity v ČR, in *Možnosti sociální práce v romských komunitách. Sociální práce 4, 2003*, s. 41- 48.

⁹² Viz podrobněji Tomáš Sirovátka. Exkluze Romů na trhu práce a šance na jejich inkluzi, in *Otázky sociální inkluze romské komunity. Sociální studia 10, 2003*, s. 11-33.

⁹³ Tamtéž, s. 20.

⁹⁴ Tamtéž, s. 22.

⁹⁵ Tamtéž, s. 22

⁹⁶ Ivana Šimíková. Dimenze..., s. 45.

Další z tíživých forem sociální exkluze Romů je bydlení, přičemž tento jev je spojen s vyloučením z trhu práce.⁹⁷ Nedostupnost bydlení pro domácnosti s příjmy na hranici životního minima udržuje sociálně vyloučené v začarovaném kruhu. Jestliže vyjdeme z teze, že exkluze naznačuje selhávání systému, pak nedostupnost bydlení pro příjmově slabé (ostatně ne jen pro ně) je názorným projevem selhání, resp. „nedotažení“ transformace v celém sektoru bydlení. V tomto případě nelze nalézt účinné řešení bez nápravy poměrů v oblasti bydlení obecně.

Optikou sociálního vyloučení lze také nahlížet skutečnost, že podíl romských dětí v ústavních zařízeních je velmi vysoký.⁹⁸ Pracovníky náhradní rodinné péče je odhadován až na 50%, odborníky na romskou problematiku až 60%. Lze také předpokládat, že značný počet romských dětí je umisťován do ústavních zařízení ve školním a předškolním věku. Hlavním důvodem je neschopnost rodičů zajisti péči, špatná bytová situace a nedostatečný příjem. Tvoří-li romské děti 4% dětské populace, do dětských domovů je jich umisťováno 15x více než dětí ostatní populace. Pro ohrožené romské děti je přitom v současném systému náhradní rodinné péče obtížné nalézt vhodnou náhradní rodinu. Až 66% dětí, pro které se nepodařilo nalézt náhradní rodinu do tří měsíců od rozhodnutí soudu, bylo dětí romských (k 30.9. 2003). Podle vyjádření Úřadu pro mezinárodně-právní ochranu dětí jsou do mezinárodního osvojení zařazeny především děti „romského či poloromského původu“. (Jsou to děti, pro které se nenašla náhradní rodina v Česku). Příčiny tohoto stavu jsou složité, ale svou roli sehrává i to, že mezi současnými žadateli o náhradní rodinnou péči z majoritní populace převažuje obava z přijetí romského dítěte. Můžeme shrnout, že sociální exkluze přispívá k tomu, že romské děti končí v ústavních zařízeních, symbolická exkluze v podobě predsudků vůči Romům tak přispívá k faktickému vylučování romských dětí i z náhradní rodinné péče.

Symbolická exkluze

Četné zdroje ukazují, že Romové patří v mnoha evropských zemích ke skupinám, kterých se symbolická sociální exkluze bytostně týká. European Roma Information Office (ERIO)⁹⁹ zveřejnil v listopadu 2004 přehled výzkumů veřejného mínění v členských zemích EU, které dokládají, že „anticikánství“ („anti-gypsism“) dosahuje v zemích EU alarmujících rozměrů: Romové jsou těmi, jichž „Evropa nejvíce odmítá“.¹⁰⁰ Situace v České republice není výjimkou.

Problematický vztah většinového obyvatelstva k Romům opakovaně odhalily výzkumy. Např. Agentura Focus v rámci projektu „Média a česká společnost“ zjistila, že (v roce 2000) pouze 7% obyvatel deklarovalo, že má k Romům sympatie, a to možností přijetí Romů do úzkého okruhu přátel nebo rodiny. Podle tohoto průzkumu Romy přijímá jako sousedy 9% populace. Romové jsou nejčastěji akceptováni pouze jako občané státu (43%). 11% dotázaných se dokonce domnívalo, že je třeba tuto skupinu z České republiky vyhostit.¹⁰¹ Sociologické výzkumy z konce 90. let také ukázaly na širší akceptaci některých

---

⁹⁷ Petr Mareš, Romové..., tamtéž, s. 69.

⁹⁸ Karolina Krátká: Integrace Romů z pohledu náhradní rodinné péče, in *Sociální práce č. 4, 2003* s. 119 – 126. Z tohoto zdroje pocházejí všechny citované údaje ohledně náhradní rodinné péče.

⁹⁹ Tzv. „střechová romská organizace“ na úrovni EU, byla ustavena v roce 2003 v Bruselu.
<http://www.erionet.org>

¹⁰⁰ Viz *Europe's most unwanted*. Viz <http://www.erionet.org/Antigypsyism.html> a <http://www.erionet.org/OpinionPolls.htm>

¹⁰¹ Cit. Podle Renáta Sedláková: Romská problematika v denním tisku (případová studie), in Tomáš Sirovátka (ed.) *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno 2002, s. 131 – 159, cit. s. 132.

krajně pravicových postojů, pokud jde o vztah k Romům.¹⁰² Pravicoví extrémisté se tak snaží „získat popularitu na negativní jevy spojované s aktivitami osob z romského etnika.“¹⁰³

Podle mezinárodního dlouhodobého komparativního výzkumu *European Values Study* (EVS), který proběhl v České republice v roce 1990-1991 a opakovaně v roce 1999, odmítalo (tj. nechtělo mít za sousedy) Romy v roce 1991 75% respondentů a v roce asi 40% respondentů. Před Romy se tak dostaly v roce 1999 pouze alkoholici, narkomané a kriminálníci, zatímco sousedy „jiné rasy“ (obecně) odmítalo jen 10% a imigranty 20% dotázaných.¹⁰⁴ Provedený průzkum také dokládá, že v západoevropských společnostech je symbolická exkluze v průměru nižší než v ČR (a v dalších středoevropských zemích). Je možné, že odpovědi Západoevropanů jsou již ovlivněny vědomím „politické korektnosti“. Přesto ale je snaha o minimalizaci symbolického vylučování smysluplná. Je pravděpodobné, že verbální tolerance povede i k toleranci v jednání. Tlak na minimalizaci symbolického vylučování totiž zakládá kulturní normu, která se stává regulátorem chování.¹⁰⁵

Sociální exkluze na místní úrovni: vznik a šíření romských ghett

Jedním z nejnápadnějších projevů sociálního vyloučení a současně jeden z nejvíce alarmujících problémů v sociální oblasti po roce 1989 je vznik, růst a šíření sociálně a často i prostorově vyloučených chudých enkláv (či mikroenkláv), obývaných převážně, i když nikoli výlučně, Romy. Tyto enklávy, nejčastěji popisované jako „vyloučené romské lokality“, příp. „vyloučení romské komunity“. (V tomto kontextu je tedy termín „romské komunity“ používán – jak navrhuje např. Karel A. Novák – ve smyslu geografické definice skupiny.)¹⁰⁶ Použijeme-li označit terminologii z jiných zemí, můžeme použít výstižnější pojmy ghetta a slumy.¹⁰⁷

Nejde o jev v českém prostředí zcela nový. Přestože v období socialismu byli Romové přicházející ze Slovenska vystaveni tlakům a praktikám směřujícím převážně k asimilaci, jejíž projevem byla i snaha o prostorový „rozptyl“ romského obyvatelstva, vznikala již v tomto období krystalizační jádra některých dnešních problémových míst. Byly to např. periferní, často bývalé dělnické či hornické, „kolonie“ průmyslových měst (např. místní koncentrace Romů ve Slezské Ostravě) nebo satelitní nová sídliště, jakým je Chanov. Existovala rovněž roztroušená chudá obydlí v centrech měst a ve čtvrtích se značnou koncentrací Romů v mnoha městech (v Praze např. Žižkov, Nusle, Karlín a Libeň). 90. léta 20. století ale přinesla novou dynamiku tohoto jevu. Prohloubily a urychlily se devastace a úpadek existujících koncentrací romských obyvatel a vznikly četné chudinské enklávy nové. Na druhé straně Romové (avšak nikoli pouze Romové !) byli za použití různých ekonomických i právních mechanismů postupně vytěsňováni z prostorů, kterým majoritní obyvatelstvo připisuje vysokou hodnotu (historická centra měst, lukrativní místa). Od 90. let

¹⁰² Viz Miroslav Marš a Maxmilián Strmiska: Menšiny v pojetí extremistických hnutí, in Tomáš Sirovátka (ed.) *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno 2002, s. 161 – 176.

¹⁰³ Tamtéž, s. 166

¹⁰⁴ Ladislav Rabušic, *Koho Češi nechtějí*, op. cit., s. 72-73.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 82.

¹⁰⁶ Karel A. Novák: Romové, nacionalismus a rozvojové programy, in Marek Jakoubek a Tomáš Hirt (eds.): *Romové, kulturologické etudy*. Plzeň 2004, s. 134 -154, s. 144.

¹⁰⁷ Jako ghetta nebo slumy jsou označovány městské čtvrti či části města obývané převážně chudými, kteří se vyznačují třídní i etnickou homogenitou (např. jednou etnickou menšinou či skupinou přistěhovalců), přičemž bydlení v takovémto sídelním útvaru je zpravidla nedobrovolné, tj. jeho obyvatelé nemají šanci ghetta nebo slum opustit. Slumy z hlediska stavebního neodpovídají běžné zástavbě a stavebním normám, nacházejí se zpravidla na periferii měst, a pokud jsou v městských centrech, tak zpravidla dočasně.

se stále častěji objevují i nové stavební (příp. urbanistických) typy, např. tzv. nouzová obydlí, jako jsou unimobuňky, zahradní domky a podobně (viz níže typologie sídel).

Místní koncentrace sociálně slabého obyvatelstva vede ke strukturálním změnám lokality, z blízkosti takovéto enklávy se stěhují do jiných čtvrtí obchody, zdravotní zařízení, školy a do blízkosti enklávy (nebo přímo do ní) se stěhují zastavárny, herny, prodejny levného zboží a laciné restaurace a erotické kluby. Z enklávy se odstěhují rovněž obyvatelé, kteří si to mohou dovolit a na jejich místo se přestěhovávají další sociálně slabí Romové. V enklávě se šíří pocit beznaděje, zvyšuje se kriminalita, rozšíří se alkoholismus, drogy, gamblerství a prostituce a etnicky vymezená enkláva se změní v ghetto. Nakonec se pouhé bydlení ve čtvrti stane stigmatizující. Obyvatelé nejsou zaměstnáváni ani tehdy, když mají o práci zájem a přiměřená práce je k dispozici.

I když vznik slumů a ghatt zkoumáme v této zprávě jako součást pojednání o marginalizovaných Romech, není to jediný možný úhel pohledu. Vznik tohoto typu sídel je možné např. zkoumat jako součást transformace sektoru bydlení po roce 1989, a zařadit ho do spektra jiných jevů jako je segregace bydlení v závislosti na rychle rostoucí příjmové nerovnosti nebo šíření bezdomovectví. Lze souhlasit s názorem, že tyto lokality budou mít jednu přívlastek chudinské, nikoli romské.

Prvním politickým dokumentem, který tento nebezpečný jev zachytil, je tzv. Bratinkova zpráva z roku 1997. Zpráva poukázala na nebezpečí vytváření nových ghatt v souvislosti s rostoucí výstavbou tzv. „holobytů“. (Výstavba tzv. „holobytů“, zejména obcemi, se stala příkladem rychle se šířící špatné praxe na místní úrovni zejména v polovině 90. let. Původně byl termín používán k označení nízkostandardních bytů o jedné místnosti zřízených za účelem vystěhování neplatičů nájemného a dalších „nepřízřusobivých osob“. Postupně se ale začalo používat na nejrůznější druhy ubytoven a azylových zařízení.) Cenné informace, o tvrdém životě v těchto objektech, které také doložily, že v některých místech je zastoupení Romů mezi obyvateli holobytů velmi vysoké (60 až 100%), přinesly nevládní organizace.¹⁰⁸ Tyto alarmující informace pak citovali i zahraniční autoři.¹⁰⁹

Zpráva o výsledcích výzkumu k problematice holobytů, kterou zpracoval Socioklub v roce 2001 pro Ministerstvo pro místní rozvoj, již posouvá problém do obecnější roviny, když konstatuje, že výstavba holobytů je součástí závažného sociálního a politického problému, který lze charakterizovat jako vytěsňování sociálně slabé (ohrožené, zranitelné) části romské populace do náhradního ubytování, do krátkodobého přístřeší popř. bez náhrady, na okraj města a jejich soustřeďování do enkláv a ghatt. „Holobyty“ fungují jako nástroj prostorové etnické segregace.¹¹⁰

Posledních asi pět let přineslo nebyvalé zmnožení poznatků o situaci lidí žijících v četných převážně romských ghettech a slumech. Toto postupné mapování situace je výsledkem současného působení několika faktorů: (1) rozvoje terénní sociální práce, (2) šetření a výzkumů v terénu podnícených a financovaných státními orgány¹¹¹ a (3) vlastním,

---

¹⁰⁸ Např. Poradna pro občanství, občanská a lidská práva. Závěrečná zpráva z projektu *Máme brát diskriminaci vážně?* <http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/mame-brat-diskriminaci-vazne.PDF>

¹⁰⁹ Viz např. Ina Zoon: *On the Margins. Roma and Public Services in Romania, Bulgaria and Macedonia with a Supplement on Housing in the Czech Republic*, New York 2001.

¹¹⁰ *Zpráva o výsledcích výzkumu k problematice holobytů ve vztahu k romské minoritě*. Socioklub. 30.11. 2001. Zpráva byla přiložena k Informaci o plnění usnesení vlády týkající se integrace romských komunit podané vládě v roce 2002.

¹¹¹ Např. Výzkumný projekt *Dlouhodobý stacionární terénní výzkum sociálně vyloučených romských komunit* realizovaný Katedrou antropologie FHS Západočeské univerzity v Plzni (2004) pro Ministerstvo práce

autonomním rozvojem některých vědních disciplín (např. kulturní antropologie, sociální práce), rozvojem příslušných akademických a výzkumných pracovišť a činnosti celé nové generace badatelů. Z pohledu tvorby politik (např. sociálního systému, sociální práce, podpory zaměstnanosti), by mohlo být považováno za prospěšné vytvoření ucelené studie („mapy“) sociálně vyloučených romských enkláv a mikroenkláv. Projekt takovéto studie by se však musel vypořádat se značnými překážkami.

Existující materiál je různé kvality a (jako celek) není shromážděn podle jednotné metodologie.¹¹² Nezachycuje celé území České republiky, ale spíše odráží zaměření a možnosti badatelů. Vypracování souhrnné zprávy by si tak vyžádalo značnou časovou i odbornou investici. Vedle metodologických nesnází je tu ale zneklidňující otázka politické prozíravosti vytvoření topografie sociálního vyloučení, jež musí být citlivě zvážena.¹¹³ Se zřetelem na uvedené nemá (a nemůže ani mít) tato zpráva mapovací ambice a dále pouze načrtává některé z aspektů existence vyloučených romských enkláv.¹¹⁴

Počet Romů žijících ve vyloučených lokalitách

Jak již bylo uvedeno v části věnované bydlení, podle celospolečenského šetření bydlení sociálně slabých Romů, které z podnětu tehdejšího zmocněnce vlády pro lidská práva provedly v roce 2001 romští poradci při okresních úřadech, a které se pokusilo vyhodnotit Ministerstvo pro místní rozvoj, žilo v „komunitách s kumulovanými problémy“ cca 17 000 Romů. (Pro účely šetření byl za komunitu považován jeden dům, resp. číslo popisné.) Šetření ale nezahrnulo magistrátní města, a tak lze usuzovat, že skutečný počet byl podstatně vyšší, a mohl by se blížit přinejmenším dvojnásobku.¹¹⁵ Odhady nevládních organizací působících v terénu hovoří o desetitisících Romů, žijících v situaci chudoby a sociálního vyloučení. Zpracovatel zprávy se s tímto odhadem ztotožňuje s tím, že další upřesnění počtu je nanejvýš žádoucí.

Typologie vyloučených chudých (romských) lokalit

Přes značný rozsah bádání o vyloučených lokalitách, nepokusil se ještě žádný badatel o jejich utřídění. Jedním z možných přístupů je adaptace prací bělehradského urbanisty

---

a sociálních věcí; šetření zadaná Ministerstvem vnitra a realizovaná Mezinárodní organizací pro migraci (Praha), zaměřená původně na migraci ze Slovenska, ale stále více zachycující i situaci v cílových obcích v České republice. Posledním z nich je *Monitoring romských lokalit v České republice vzhledem k probíhajícím nebo potenciálním migračním trendům ze Slovenska v období po vstupu do Evropské unie a podání souhrnné zprávy o stavu těchto lokalit zohledňující dosavadní integrační praxe*. Tyto výzkumy byly finalizovány v době psaní této zprávy.

¹¹² Při sběru informací převládá metoda zúčastněného pozorování, jejíž výsledkem jsou slušné popisy jednotlivých lokalit, ale chybí srovnatelná statistická data.

¹¹³ V tomto ohledu se státní orgány nacházejí ve zcela jiném postavení nežli výzkumníci (nadání výsadou akademické svobody bádání) nebo představitelé nevládních organizací. Problémem je i ochrana osobních dat. Badatelé provádějící výzkum často řeší etické problémy anonymizací, tj. pozměněním názvů lokalit, jmen osob a ostatních informací, které by mohly vést k identifikaci lokality výzkumu či informátorů. Přitom ani anonymizační opatření nemusí zajistit, aby nemohly být identifikovány konkrétní osoby či rodiny, např. je-li popisována menší či nějakým způsobem jedinečná lokalita

¹¹⁴ Ke vytvoření takové zprávy však jistě přispějí výsledky Výzkumného projektu *Dlouhodobý stacionární terénní výzkum sociálně vyloučených romských komunit* realizovaného Katedrou antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni (2004) pro Ministerstvo práce a sociálních věcí a šetření prováděných Mezinárodní organizací pro migraci pro Ministerstvo vnitra. (Viz také úvod.)

¹¹⁵ *Šetření sociálně slabých Romů*. Materiál zpracovaný Ministerstvem pro místní rozvoj. Vyhodnocení šetření provedeného na základě usnesení vlády ČR ze dne 14. června 2000 č. 599. Šetření vykazovala značné metodologické nedostatky, např. neprobíhala přímo v terénu, naopak přímé dotazování mělo být vyloučeno. Přesto poskytuje alespoň určitou indikaci, co se týče počtu sociálně vyloučených Romů.

Vladimira Macury.¹¹⁶ Macura ve studii, kterou zpracoval pro Radu Evropy, prezentuje typologii romských sídel, která je spoluvytvářena třemi faktory: (1) morfologickými charakteristikami (tj. typem ulic, domů a infrastruktury), (2) umístěním (např. centrálním – periferním) a (3) charakteristikami obyvatel (např. stará urbánní populace, noví přistěhovalci, pauperizovaná populace a pod.) Některé Macurou vymezené typy můžeme najít i v Česku. Jsou to (1) *roztroušená chudá obydlí v městských centrech*, nejčastěji se nacházejí ve staré, chátrající zástavbě (2) *periferní slumy*, kde jsou sociální a často i hygienické prostředí takové, že mají negativní dopady na společenský, zdravotní a i psychický stav obyvatel, (3) *nově postavená sídla typu ghetta*, která jsou často financována orgány místní samosprávy s cílem řešení nějakého sociálního problému; často jsou nízké kvality, která je pod běžným standardem, a na okrajích měst; v důsledku nedostatečné dopravy a služeb jsou jejich obyvatelé odsouzeni k izolovanému životu, (4) *nouzová obydlí*, představují často různá stavby – např. opuštěné buňky po stavebních dělnících, ubytovny, někdy i domy z okolních vesnic a (5) *zdevastované bloky bytovek* (sídlště).

Domníváme se, že z praktického hlediska je žádoucí v českém prostředí vést alespoň dělicí čáru mezi roztroušenými chudými obydlími - byť seskupenými v některé městské části – jež bychom mohli nazvat „prostorově integrovanými sídly“ (např. Liberec, Praha - Nusle, Žižkov, Smíchov) na jedné straně a „prostorově segregovanými útvary“ (např. ubytovna Masokombinátu v Kladně – těžce dostupná odkudkoli) na straně druhé. Jiná dělicí čára se pak nabízí co do početnosti obyvatel: „větší enklávy“ (např. Brno - Cejl) *versus* „mikroenklávy“ s počtem několik desítek obyvatel (typicky jedna ubytovna, azylový dům a pod.). Rozlišení různých typů sídel je jedním z předpokladů vytvoření účinných programů pomoci - pro různé celky nelze používat stejná opatření.

Velikost vyloučených romských lokalit

Jelikož zatím nebyla vytvořena definice a typologie vyloučených romských lokalit a jako „romské lokality“ jsou označovány zcela rozmanité útvary (celá městská čtvrť na jedné straně a jednotlivé azylové domy na straně druhé), s rozdílnou intenzitou symptomů exkluze, musíme konstatovat poněkud vágně, že počet obyvatel „typické“ lokality se pohybuje mezi několika desítkami či stovkami obyvatel. Tak např. v lokalitách Slezské Ostravy, které jsou poměrně dobře popsány a mohou sloužit jako prototypy vyloučených lokalit, má Ostrava – Liščina 700-800 obyvatel, v lokalitě Hrušov žije 500-600 osob a v lokalitě Ostrava – Zárubek asi 250 osob. Najdou se ale i lokality s více než tisícovkou osob (cca 1550 osob Ústí nad Labem – Nové Předlice, Chanov – cca 1500 osob, Sokolov – sídlště u Kina Alfa – cca 1000 osob).

Uzemní rozložení vyloučených (romských) lokalit

I když roztroušená chudá romská obydlí můžeme nalézt ve městech po celém území České republiky (např. v Praze, Brně, Plzeň, Pardubice, Prostějov, Cheb a další), jiné typy vyloučených romských lokalit, především prostorově odloučené enklávy, se koncentrují především v průmyslových oblastech severozápadních Čech a severní Moravy postižených vysokou nezaměstnaností, zejména v Moravskoslezském kraji (ostravsko-karvinská aglomerace) a v Ústeckém kraji (Ústí nad Labem, Dečín, Most, Chomutov). Je to ovlivněno dvěma faktory. Prvním je historicky vzniklé rozmístění Romů v ČR, s koncentrací v průmyslových oblastech, kde byla vysoká potřeba nekvalifikované pracovní síly. Druhý

---

¹¹⁶ Vladimír Macura, Milos Petrovic: *Housing, urban planning and poverty: Problems faced by Roma/Gypsy communities with particular reference to Central and Eastern Europe*, Council of Europe, MG-S-ROM (99)1, Strasbourg, 22 February 1999.

a bezprostředně související faktor je dán tím, že nezaměstnanost, která postihla Romy po roce 1989 zvláště výrazně, představovala jeden z katalyzátorů vzniku enkláv v 90. letech.

Vznik a šíření vyloučených chudých (romských) enkláv

Dnes již obecně přijímanou skutečností je, že ke vzniku některých „mikroenkláv“ např. v podobě zřizování různých nízkostandardních ubytoven pro sociálně slabé občany, přispěly obce. Při šíření ghatt a slumů ale sehraává klíčovou roli také spontánní vývoj, který již byl také dobře popsán. (Neliší se ostatně od procesů vzniku ghatt jinde ve světě, např. v USA či v centrech západoevropských měst.) V bodu, kdy se začne zvyšovat koncentrace Romů, neromští sousedé začnou problémovou lokalitu opouštět. Do uvolněných bytů se stěhují další Romové, např. příbuzní starousedlíků. Tak dochází ke koncentraci osob ve stejně špatné životní situaci na jednom prostoru. V tomto bodu mohou začít působit faktory, které udržují ghetto zevnitř. Např. obyvatelé lokality mohou bránit přistěhování nepřibuzných rodin; většinová populace se zde již v žádném případě dobrovolně nenastěhuje. Někteří autoři upozorňují, že pro určitou skupinu osob je pobyt ve vyloučené lokalitě nejen východiskem z nouze, ale i garancí přežití.¹¹⁷

Existují indicie, že rozšiřování a prohlubování (ve smyslu propadu do chudoby) těchto enkláv posiluje také migrace, zejména vnitrostátní. Upadající oblasti totiž nabízejí levnější a tím i přístupnější bydlení. Pro rodiny žijící ze sociálních dávek, které se na tento způsob života již adaptovaly, nejsou pro migraci (zpravidla) rozhodující pracovní možnosti, ale jiné faktory, jako možnost bydlení a rodinné vazby. Zřetelně to lze pozorovat na různých mikroenklávách, tvořených ubytovnamí, ale i na větších celcích. Migrace - dočasná nebo i trvalá, rodinná i pracovní - je usnadňována také přetrváváním rodových formací (fajt) v některých lokalitách (viz také část migrace níže).

Život v ghettech, sociální situace, sociální patologie

Životní podmínky ve vyloučených chudinských (romských) lokalitách jsou podle názoru mnoha pracovníků z terénu kritické. Příjmová chudoba, nezaměstnanost a sociální izolace jsou substrátem, na němž se rozvíjejí kriminalita a další sociální patologie, které jsou zde koncentrovány v míře výrazně převyšující okolní svět. Přitom dochází nejen ke vzniku a šíření nových patologických jevů, jako je prostituce nezletilých či dětí pod 15 let, ale také k adaptaci okolí, včetně rodiny, na tuto skutečnost.¹¹⁸ Viktor Sekyt tuto skutečnost konstatuje v obecnější rovině. „Není ovšem bez zajímavosti, že v poslední době se některé romské mladé ženy věnují tomu, co bylo ve všech romských rodinách považováno za nečisté a nepřípustné, totiž prostituci. Tyto dívky a ženy jsou rodinou odvrhnuty. Ale většinou je jim odpuštěno, když se s rodinou začnou dělit o své vysoké příjmy.“¹¹⁹ Z kriminality patrně převažují majetkové delikty (menší, ale opakované krádeže), přičemž ale v některých lokalitách se vyskytují závažnější formy trestné činnosti, např. kuplířství nebo obchod s drogami. Lichva nadále zůstává rozšířeným jevem, je ale mezi obyvateli těchto lokalit nadále tabuizovaným tématem. Podle některých indicií ale dosáhl boj s lichvou úspěchu v tom, že vědomí možnosti obrany proti lichvářům tento jev do jisté míry reguluje. Tíživou skutečností se stává rovněž zadlužení prostřednictvím legálních půjček, např. od společnosti Provident Financial, které nabývá značných rozměrů.

¹¹⁷ Imrich Vašečka: *Prístupy...*, op. cit. s. 76.

¹¹⁸ Jan Černý: *Několik postřehů z terénu – chudoba, vyloučení a komerční sex*, Praha 2004 (rukopis).

¹¹⁹ Viktor Sekyt: *Romské tradice a jejich konfrontace se současností. Romství jako znevýhodňující faktor*, in Marek Jakoubek a Tomáš Hirt (ed.): *Romové, kulturologické etudy*. Plzeň 2004, s. 188-217, cit. s. 212.

Podle názorů některých badatelů se v etnicky segregovaných městských ghettech již u obyvatel vytvořil zvláštní adaptační mechanismus na extrémní situaci, v níž jsou tito lidé nuceni přežít. „Podmínky, na něž bylo nutné se adaptovat, byly z hlediska našeho pohledu na životní standard podporovaný naší představou o lidských právech tak otřesné, že je směle můžeme označit za nelidské“.¹²⁰ Tato adaptace vede k vytvoření systému alternativních hodnot a od nich odvozených vzorců jednání, předávaných mezigeneračně; ten sice umožňuje v dané situaci přežít a obstát, ale znesnadňuje zpětnou integraci do struktur majoritní společnosti. Badatelé tuto adaptaci zachycují za pomoci konceptu „kultura chudoby“.¹²¹ Poukazují na to, že životní styl těchto obyvatel není specificky romský, ale je formou přizpůsobení se podmínkám chudoby v industriální společnosti. Zatímco chudobu jako takovou lze při dostatku zdrojů eliminovat poměrně snadno, osvojený adaptační mechanismus se překonává obtížněji, protože má vlastní strukturu a vnitřní logiku a způsob života předávaný generace na generaci.

Podle jiných názorů ale dochází ve vyloučených enklávách spíše k prolínání kultury romských osad, kultury majoritní společnosti, „kultury chudoby“ a kultury globální - prostřednictvím televize. Všichni se ale shodují, že situace ve vyloučených chudých enklávách se nejen nezlepšuje, ale naopak, že se v tomto prostředí vytvářejí další a podmínky pro reprodukci sociálního vyloučení.

Vnitřní struktura vyloučených romských enkláv

Chudinská (romská) ghetta jsou někdy označována také pojmem „vyloučené romské komunity“. To vedlo k protestu některých badatelů – především kulturních antropologů, kteří považují označení obyvatel těchto lokalit termínem komunita za kontraproduktivní.¹²² Obyvatelstvo těchto sídelních útvarů netvoří jednotné, vnitřně strukturované společenství, ale konglomerát jednotlivců či rodin, které se liší z hlediska socioekonomické situace i kulturní výbavy. Navíc, pokud v těchto skupinách existují (četné) rodinné vazby jako přežívání kultury romských osad, je princip příbuzenství nadřazen principu sousedství či etnicity. Závěry, které z tohoto někteří badatelé vyvozují, směřují k formám a metodám státní podpory, ale i sociální práce.¹²³ Provedené výzkumy ale ukazují, že právě svou vnitřní strukturou se vyloučené romské enklávy značně liší. V některých lokalitách lze odlišit „starousedlíky“ od „nově příchozích“, přičemž v první skupině mohou přetrvávat fungující společenské struktury založené na vazbách v rámci velkorodiny, jinde tomu tak již není.

Nezaměstnanost, nelegální zaměstnávání

---

¹²⁰ Karel A. Novák: Romové, nacionalismus a rozvojové programy, in Marek Jakoubek a Tomáš Hirt (eds.): *Romové, kulturologické etudy*. Plzeň 2004, s. 134 -154, s. 143. Autor píše jak o situaci v romských osadách tak „etnicky segregovaných romských ghettech“ v České republice. Je ale pravděpodobné, že některým (negativním) projevům adaptace dochází v romských osadách na Slovensku, kde je situace extrémní, a odtud jsou přeneseny do prostředí českých ghatt. To platí pro lichvu ale možná také např. pro určité druhy prostituce, kuplířství a obchodu s lidmi.

¹²¹ První studií věnovanou tomuto pojetí je článek Karla A. Nováka: Tradice versus regres, in Marek Jakoubek a Ondřej Poduška (ed.) *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno 2003. s. 31-40.

¹²² Např. Tomáš Hirt. Romská etnická komunita jako politický projekt, in Marek Jakoubek a Tomáš Hirt (ed.): *Romové, kulturologické etudy*. Plzeň 2004, s. 72-91.

¹²³ O poznání, že „vyloučené romské lokality“ nejsou komunitami, se opírá např. požadavek přísného oddělení pomoci směřující k odstraňování sociálního vyloučení od jiných forem pomoci (např. ty, které podporují slovy kritiků „etnovitalizační“ hnutí), požadavek profesionalizace terénní práce i použití metod (individualistický přístup). Tyto odborné diskuse však nemohou být zahrnuty do této zprávy, která je zprávou o stavu a nikoli o metodách nápravy.

Jestliže jsme výše uvedli, že nezaměstnanost Romů se podle výzkumů blíží 50%, naprostá většina zpráv z vyloučených romských lokalit mluví o nezaměstnanosti mnohem vyšší. Zpravidla je odhadována někde mezi 80-95%. Část Romů byla zatlačena do šedé ekonomiky - zprávy z různých lokalit ukazují na velmi rozšířenou „práci na černo“. Výzkumník pracující v jedné čtvrti severočeského města popsal situaci následovně: „Naprostá většina obyvatel N. je nezaměstnaná a žije ze sociálních dávek. Nicméně každé ráno odjíždějí z N. plné dodávky mužů – kopáčů na práce. Přestože jsou všichni nezaměstnaní, téměř všichni pracují na černo (nejčastěji ve stavebních a kopáčských firmách.)¹²⁴ Při organizování a zprostředkování této práce hraje zásadní roli rodinný systém. Nejčastěji jsou takto vykonávány stavební, demoliční, výkopové či jiné pomocné práce. Jinou formou výdělků je sběr starého železa a jiných surovin. Ač nelegalizovaná práce zvyšuje příjmy, kruh sociálního vyloučení nenarušuje, ale spíše utužuje. Udrží totiž alternativní systém, který zvyšuje míru uzavřenosti. Nelegální práci je tedy rovněž možné chápat jako formu adaptace na podmínky chudoby a vyloučení.

Závěrem můžeme shrnout, že z uzavřeného kruhu života v chudobě a odloučení od většinové společnosti nevede za stávajících podmínek cesta ven. Pro změnu životní situace této části Romů je klíčovou sférou integrace oblast sociálně-ekonomická (zaměstnání, bydlení). Tam by také měla být především zacílena pomoc společnosti.

4.5. Sociální patologie

Alkohol

Příslušníci romských komunit patřili k výrazným konzumentům alkoholu, pití alkoholu bylo součástí všech rodinných oslav, a těch bývalo hodně. Nicméně z jejich pití se nestával alkoholismus, který je nutno léčit ve specializovaných lékařských léčebnách. S dlouhodobým požíváním alkoholu se nerozvíjela psychická závislost, která je pro alkoholismus typická. Zvláštní uspořádání romských rodin vedlo k tomu, že rodina si problémy s pitím alkoholu některého svého člena dokázala řešit sama. V současné době však již dochází i u příslušníků romských komunit k rozvoji alkoholismu, který je možno léčit jen ve speciálních léčebnách.

Drogy

Jiným a mnohem větším problémem jsou pro příslušníky romských komunit drogy. Někteří jedinci se s psychotropními látkami setkávají již v dětství (čichání těkavých látek) a přes kouření marihuany a tzv. taneční drogy, přechází k heroinu. Vysoká cena těchto drog na černém trhu neumožňuje zajišťovat si drogy, na kterých je jedinec závislý za legálně nabyté peníze. Proto se užívání drog téměř vždy kombinuje s kriminalitou a u děvčat s prostitucí. Mezi trestnými činy romských toxikomanů dominuje trestný čin nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů, § 187 trestního zákona. Na rozdíl od toxikomanů z majority romští toxikomani přichází k léčení později v době, kdy už je závislost rozvinutá, a to hlavně proto, že je rodina dlouho kryje a snaží se jejich problémy řešit obvyklými výchovnými prostředky. Jako pacienti mají nižší kázeň. Dobrovolně nenavštěvují protidrogové poradny, ani K-centra. Neexistuje žádná zvláštní evidence romských toxikomanů, a tak nelze ani odhadovat, zda je promořenost romské populace stejná, vyšší nebo nižší než promořenost majority.

---

¹²⁴ Člověk v tísni, o. p. s., prosinec 2004 (rukopis).

V r. 2003 byly zahájeny projekty Společnosti Hvězda Romský terén a Baterie. Projekty si kladou za cíl vytvořit model výzkumu v romském terénu (mezi romskými uživateli i neuživateli drog) a realizovat ho prostřednictvím vyškolených romských terénních pracovníků¹²⁵.

Srovnávací výzkum mezi 30 romskými a 30 ostatními uživateli drog realizovaný v r. 2002 a 2003 přinesl podrobnější informace o charakteru užívání drog mezi Romy. Oproti majoritní populaci začínají Romové s užíváním drog v nižším věku a častější je mezi nimi užívání heroínu. Velké procento romských uživatelů žije ve společné domácnosti s dalším uživatelem - ukazuje se tedy, že užívání drog v romských komunitách je problém celých rodin a často problém vícegenerační. Romští uživatelé mají také oproti majoritním menší zkušenosti s léčbou - a pokud zkušenost mají, pak pouze s tradiční zdravotní (psychiatrickou) péčí; často mají k léčbě negativní postoj. Mnohem méně Romů je také v kontaktu s nízkoprahovými zařízeními¹²⁶.

Z poznatků terénních sociálních pracovníků bylo také zjištěno, že drogy se vyskytovaly v 61 lokalitách. Nejčastěji ve 48 lokalitách byly zneužívány toluen a marihuana ve 27 lokalitách pak pervitin a různé léky.¹²⁷

Hráčství

Gamblerství a především hrací automaty jsou pohromou pro příslušníky romských komunit. Pod vidinou okamžité výhry mnozí nahází do hracích automatů větší část svých příjmů. Také hráčská vášeň je mnohdy neufinancovatelná z legálně nabytých prostředků a vede často zpočátku k rozprodání všech hodnotných věcí, později i ke kriminalitě.

Prostituce

Prostituce byla ještě v nedávné době v romských komunitách zcela okrajovým jevem. Někteří příslušníci romských komunit byli kuplíři, ale s romskými děvčaty nekupčili. Romský morální kodex posuzoval prostituci velmi přísně, jako jedno z nejzávažnějších provinění, kterého se žena mohla dopustit. Změna nastala v devadesátých letech minulého století, kdy některé dívky dokázaly prostitucí vydělat dost peněz na zajištění celé rodiny. Počáteční odsouzení se změnilo ve shovívavost a časem i v obdiv. V ojedinělých případech se objevila i dětská prostituce. Zatím nebyl proveden výzkum romské prostituce, a to přesto, že záležitost je silně medializovaná a to i v zahraničí.

Kriminalita

Romská kriminalita se do roku 1990 vykazovala zvláště v ročních zprávách a sledovala se do mnoha podrobností. Byla v té době výrazně vyšší co do počtu trestných činů i co do počtu zúčastněných osob, než kriminalita majority, nižší co do způsobené škody vyjádřené penězi. Od roku 1990 se etnicita ani národnost pachatelů nesleduje a nejsou tedy žádná novější zjištění. Lze předpokládat, že v této oblasti nedošlo k podstatným změnám.

Lichva

Narůstajícím problémem je v romských komunitách lichva (úžernictví). Romové si tradičně vždy mezi sebou půjčovali peníze, hlavně v rámci velkorodiny, často na jistý,

---

¹²⁵ Společnost Hvězda: Šuko, Zoli, Kalo a drogy. Příběhy Romů, kteří se zapletli do drog, Praha Společnost Hvězda 2004

¹²⁶ Vyhnanová, A. Specifika romských uživatelů drog ve srovnání s majoritními uživateli, VOŠ sociálně právní, Praha 10 (Absolventská práce)

¹²⁷ Závěrečná zpráva o terénní sociální práci za rok 2003. (Interní materiál kanceláře Rady vlády pro záležitosti romské komunity.)

nepřilíživý velký úrok. Ti, kteří mohli druhým půjčovat, se stávali vlivnými, na této činnosti bohatli, a získávali nad druhými jistou moc. Význam této praxe se snížil v době minulého režimu, kdy všichni měli povinnost pracovat a příjmy byly více méně nivelizovány.

Po roce 1990 se však příslušníci romských komunit v některých komunitách k této praxi vrátili. Nezaměstnanost, neexistence rodinných úspor, nemajetnost a chudoba, vedou často i moudré příslušníky romských komunit, že v případě nutnosti uhradit náhle větší částku (pohřeb, svatba pod tlakem těhotenství, léky pro nemocné dítě apod.) se obrátí s žádostí o půjčku na romské i neromské lichváře. Každý příslušník romské komunity zná lichváře ve svém okolí a jen doufá, že je nikdy nebude potřebovat. Nebude však proti nim nic podnikat, protože dobře ví, že chudým příslušníkům romských komunit nikdo peníze nepůjčí a jsou tedy těmto lichvářům vydáni na pospas. Lichvářské úroky (často i 100 % za každý měsíc, včetně úroků z úroků) ožebračují ty nejchudší, kteří pak nemají ani na zaplacení nájmu, ztrácejí byty a propadají se do materiální nouze, jsou nuceni k prostituci či kriminalitě, někteří ze strachu z lichvářů opouštějí byty, stěhují se do jiných krajů a někteří i emigrují do zahraničí.

V roce 2002 vypracoval odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra zprávu *Lichva v romské komunitě*. Zpráva je určena jednak orgánům činným v trestním řízení, dále odborníkům v sociální oblasti a pracovníkům územních samospráv. Zpráva byla vypracována na základě šetření v Ústí nad Labem a v Mostě (Litvínově), při kterém zpracovatelé vycházeli z dokumentů shromážděných Policií ČR, okresními státními zastupitelstvími v Mostě a v Ústí nad Labem, pracovní skupinou Republikového výboru prevence kriminality, pracovní skupinou Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity pro oblast vnitra a Policie ČR, z materiálů Úřadů vysokého komisaře pro uprchlíky v Praze a konečně z vlastních rozhovorů s postiženými.

Zpracovatelé zprávy došli k těmto závěrům:

- lichva je v romských komunitách častým a z velké části příslušníky těchto komunit akceptovaným jevem
- komerční půjčky jsou většinou romským rodinám nedostupné
- ochota podat trestní oznámení na lichváře se zvyšuje s navyšováním dluhu lichvářskými úroky a brutalitou vymáhání splátek

Na základě těchto zjištění učinili zpracovatelé tato doporučení:

- mezi postiženými a potenciálními oběťmi vytvořit atmosféru důvěry v Policii ČR
- informovat orgány činné v trestním řízení o mechanismech lichvy a způsobech jejího dokazování
- zajistit ochranu svědků
- zlepšit informovanost odborné veřejnosti
- podpořit systém terénní sociální práce
- využívat všech možností systému poskytování sociálních dávek
- veřejně deklarovat nekompromisní postoj k lichvářům

Kriminalita páchaná na Romech

O vyšší kriminalitě příslušníků romských komunit se mnoho mluví, ale neexistují žádná vyhodnotitelná data, která by dokládala, zda tomu skutečnost odpovídá. Méně známá je kriminalita páchaná na příslušnících romských komunit. Zvláště sledovaná je pouze násilná trestná činnost s rasovým motivem. I když většina této kriminality je směřována právě proti příslušníkům romských komunit, bývá sem počítána trestná činnost proti cizincům jiné barvy pleti i trestná činnost romských pachatelů proti neromským obětem (jedná se většinou o slovní, nebo slovy provázené útoky). Těchto násilných trestných činů ubývá, neubývá však

restných činů nenásilné povahy, které ovšem rovněž nelze doložit čísly. Příslušníci romských komunit jsou častěji okrádáni, častěji se na nich romští i neromští pachatelé dopouštějí podvodu, a to s vědomím, že věc nepůjdou hlásit na policii, které většinou nedůvěřují, a že pokud případ nahlásí, policie nebude jejich svědectví brát zcela vážně. Tyto poznatky opětovně signalizují představitelé romských sdružení i někteří pracovníci samospráv.

Z následujících dvou tabulek¹²⁸ je patrné, že vzájemně koreluje počet členů extremistických skupin a počet restných činů s extremistickým podtextem, není přitom až tak důležité, že pachatelé jsou často jedinci, kteří se ke členství v extremistických skupinách nehlásí.

Vývoj počtu pachatelů restných činů s extremistickým podtextem v ČR							
rok	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
stíháno osob	152	222	184	434	449	506	483

Počty příznivců extremistických skupin					
rok	1998	1999	2000	2001	2002
celkový počet příznivců	9 050	7 600	10 490	12 750	12 380

Převzato: *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2002*, Ministerstvo vnitra 2003

4.6. Migrace

Ve druhé polovině 90. let a v prvních letech 21. století, před vstupem České republiky do Evropské unie, přitahovala celospolečenskou pozornost migrace Romů, zejména migrace přeshraniční, a to jak Romů z Česka do zemí EU, tak migrace Romů ze Slovenska a dalších zemí do České republiky. Pozornost živily politické obavy z masové migrace a také diskuse o této otázce v souvislosti se vstupem České republiky do EU: k migraci totiž často docházelo cestou azylu. Bezprostředně po vstupu České republiky do EU zájem o mezinárodní migraci, ale částečně i problém sám, ztratily na intenzitě (mj. i proto, že se „uzavřela“ azylové cesta). V současné době se ukazuje, že aktuálním problémem je spíše vnitrostátní migrace. „Dnes vážně nehrozí migrace Romů ze Slovenska, hlavní problém je vnitřní migrace zdejších Romů“, shrnul výsledky nejnovější studie na toto téma Roman Křištof z pražské kanceláře Mezinárodní organizace pro migraci, která průzkum ve Slovensku i v České republice provedla.¹²⁹

Migrace příslušníků romských komunit v posledních letech není návratem ke „kočování“, ale převážně útekem z místa, kde je to nesnesitelné, do míst, kde to snad bude lepší. Většina příslušníků romských komunit, žijících v Čechách, přišla ze Slovenska (respektive jejich rodiče, případně prarodiče), kde žili v izolovaných romských osadách materiálně ve velice těžkých podmínkách. Žili tam více méně „segregovaně“ v poníženém

¹²⁸ *Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2002*, Ministerstvo vnitra ČR 2003

¹²⁹ Také v Česku vznikají ghetta chudých Romů, *Hospodářské noviny*, 29.12.2004.

postavení, ale role romského společenství byly zde přesně vymezeny, a tak střety s majoritní společností byly minimální. Příslušníci romských komunit ve své většině neměli v ČR dostatečnou příležitost nabýt vztah k místu, kde žijí - zakořenit. Cítí se zde být spíše trpěni, než vítáni a podle toho jsou i loajální. Pokud vidí výhodu ve změně místa, nepřemýšlejí dlouho.

I když je nesporné, že část příslušníků romských komunit, kteří volili emigraci z České republiky do ciziny, mělo důvody převážně ekonomické, v mnoha případech byla emigrace útekem do ciziny ze strachu (před skinheady), který není zcela neopodstatněný, ale i ze strachu před vymahači dluhů z lichvářských půjček. Romské rodiny před emigrací často rozprodaly svůj majetek, včetně bytů, což podstatně komplikovalo možnost jejich návratu. Vzhledem k tomu, že většina z nich ve snahách o azyl neuspěla, vrací se a musí hledat nové domovy.

Česká republika je však i cílovou zemí romské migrace ze Slovenska¹³⁰. Menší část migrantů se snažila získat v České republice azyl.¹³¹ Zkušenosti s azylovou migrací jsou v romských komunitách časté, i když většinou jen zprostředkované členy širší rodiny. Popis českých azylových zařízení vyznívá kladně, poměrně jasná představa je i o finančních podmínkách čekatelů v českých azylových zařízeních. Motivačně působí i možnost přivydělat si nelegální prací.

Větší část romské migrace ze Slovenska však nemá azylovou povahu. Převažující motivací neazylové migrace je přistěhování se k rodině nebo k partnerovi. Jiným, zatím málo probádaným aspektem je migrace pracovní, např. legální zaměstnání v romských stavebních firmách, ale také v šedé ekonomice. Jde především o stavební a výkopové práce. Někteří příslušníci romských komunit, byť nositelé slovenského občanství, považují Českou republiku za svůj domovský stát a svou migraci za návrat domů. Dalším častým důvodem je nezaměstnanost, chudoba a ztráta bydlení. Někteří ovšem prchají před lichváři a vymahači dluhů.

Ve zprávě o analýze soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky, uvádí Mezinárodní organizace pro migraci faktory podporující migraci.

Zvyšující se proemigrační faktory v domovských lokalitách na Slovensku: nárůst počtu romských osad a jejich rozšiřování; vysoká porodnost; snížení maximální hranice dávek jedné společně posuzované rodině na 10 500 Sk; maximalizace lichvářských (úžernických) praktik a jejich tolerování ze strany státní správy.

Existující proimigrační faktory v České republice: příbuzenská solidarita; zvyšující se počet prostorově segregovaných lokalit s převažujícím romským obyvatelstvem; příležitosti v přístupu k výdělečné činnosti, včetně nelegálních praktik; zajištění přístřeší a výživy v azylových zařízeních. Naopak protimigračně působí tyto faktory: snižující se příbuzenská solidarita, neuskutečněná liberalizace trhu s byty, která by mohla nabídnou cenově dostupnější bydlení; stagnace na trhu práce, zvláště stavebních a výkopových prací, přetrvávající konkurenční nabídka pracovních sil ze strany cizinců z bývalého SSSR a přítomnost kulturně-konfliktních cizinců v azylových zařízeních.

---

¹³⁰ Zpráva k Analýze soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky, září 2003, Mezinárodní organizace pro migraci (Praha). Usnesení vlády ze dne 19. listopadu 2003 č. 1160.

¹³¹ Např. v roce 2003 požádalo v České republice o azyl 1055 slovenských občanů, prakticky všichni byli příslušníky romských komunit.

Migrační potenciál obyvatel slovenských romských osad je vysoký (cca 130 000 osob) a absorpční schopnost českých měst a obcí a v nich žijících romských příbuzných případných slovenských emigrantů je malá. Pokud by došlo k hromadné migraci, zhoršila by se podstatně situace v cílových komunitách v České republice. Tyto prognózy se ale nenaplnují. Po přijetí České republiky a Slovenska do EU podstatně nestoupl počet Romů odcházejících do jiných zemí EU, nedošlo ani k hromadné migraci Romů ze slovenských osad do České republiky. V současné době větší počet romských emigrantů působí pouze místní problémy zejména v Moravskoslezském kraji, kde se ubytovávají u příbuzných a obživu hledají v šedé ekonomice.

Migrace sehrává jistou roli při vytváření sociálních napětí (např. zvýšená koncentrace lidí v nevyhovujících bytových podmínkách), ale mohla by přinést i řešení problémů (např. stěhování za prací, odchod z problémových oblastí). Měla by proto být nadále sledována. Je ale nutné zaměřit výzkum na vnitrostátní pohyb obyvatel a především na rizikové formy migrace (např. migrace spojené s šedou ekonomikou, migrace spojená s prostitucí či obchodem s lidmi).

5. Závěry

Tzv. Bratinkova zpráva o situaci romských komunit projednaná vládou v roce 1997 byla varovným signálem, ukazujícím, že dochází k dramatickému zhoršování ekonomické a sociální situace některých skupin Romů. Tato zpráva, sepsaná s odstupem sedmi let, nabízí rozpolcený obraz.

Situace Romů v České republice se v posledních letech v některých sférách zlepšuje (zajištění menšinových práv, rozvoj národnostní kultury, spoluúčast příslušníků romské menšiny na řešení problémů). Jinde již byly vytvořeny základní institucionální, právní i politické podmínky pro změnu, a lze tak očekávat nápravu situace v dlouhodobé perspektivě. To platí především pro vzdělávání, ochranu před diskriminací a jinými projevy xenofobie a rasismu. Zásahu na tom nemají pouze veřejné orgány, ale také aktivity občanského sektoru, v rovině národní i nadnárodní. Došlo i ke zvyšování vědomí většinové veřejnosti o životě Romů. Zásluhou akademické obce, výzkumu i lidí pracujících v terénu, se zvýšilo odborné poznání problémů, postupně jsou také odhalovány často skryté mechanismy společenských jevů (např. migrace, lichva, procesy sociálního vylučování).

Negativní trendy v sociální a ekonomické sféře, zejména zaměstnanosti a bydlení, se ale v celospolečenském měřítku nepodařilo zastavit, přestože na nápravu směřuje stále více finančních prostředků z veřejných zdrojů. Naopak, zřetelně dochází k zintenzivňování a stupňování tohoto vývoje. Nikoli ale celoplošně, nýbrž v určitých segmentech a ohniscích. Nejzřetelnějším projevem tohoto jevu, jež ve svých důsledcích přináší „rozevírání nůžek“ mezi úspěšnými (většinou populací i části Romů) a těmi, jimž nové podmínky přinesly další marginalizaci, je vznik a šíření vyloučených chudých romských enkláv koncentrovaných v průmyslových oblastech severozápadních Čech a severní Moravy. „Ghettoizace“ - charakterizovaná podmínkami bydlení pod jinak běžným standardem, nedostupností sociálních služeb a dopravy, vysokým výskytem sociálních patologií a kriminality i některých nemocí, právní nejistotou bydlení a hrozbou vystěhování a často i prostorovou separací od většinového obyvatelstva - je nejpálčivějším sociálním problémem české společnosti a českých Romů v prvním desetiletí 21. století. Skutečnost, že se stejným problémem se potýkají i jiné evropské země, včetně starých členských zemí EU, nemůže být útěchou ani důvodem ke smíření se se stávajícím stavem. Finanční prostředky a pomoc by měly směřovat

především k zastavení tohoto trendu a k hledání cesty k prolomení uzavřených kruhů chudoby a sociálního vyloučení.

6. Seznam podkladů

Výběr

Pozn. Články ze sborníků nejsou v seznamu uvedeny samostatně.

Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření, Socioklub 2003.

Balabánová, Helena: *Praktické zkušenosti se vzdáváním romských dětí*, 1995.

Baršová, Andrea: *Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice*, Praha 2001.

Černý, Jan: *Několik postřehů z terénu – chudoba, vyloučení a komerční sex*, Praha 2004 (Rukopis)

European Commission: *The situation of Roma in an enlarged European Union*. Office for Official Publications of the European Communities, 2004.

European Roma Rights Centre: *Stigmata. Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*, 2004.

European Roma Rights Centre: *A Special Remedy. Roma and Schools for Mentally Handicapped in the Czech Republic*. A Report by the European Roma Rights Centre. Country Reports Series No. 8. June 1999

EUMC: *Racism and Xenophobia in the EU Member States – trends, developments and good practice. Annual Report 2003/2004 – Part 2*, 2004.

Frištenská Hana, Víšek, Petr.: *Aby se romské enklávy nestaly ghety, Doporučení vypracována v rámci projektu NROS pro aktivity směřující proti vzniku romských ghett*, Socioklub, Praha 2001.

Frištenská, Hana, Víšek, Petr.: *Závěry a doporučení*, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*, Socioklub 2003.

Gabal, Analysis & Consulting: *Kvalifikovaný odhad počtu příslušníků národnostních menšin, se specifickým zřetelem k početnosti romské menšiny*, Praha 2002.

Guy, Will (ed.) *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield 2001.

Jakoubek, Marek a Hirt, Tomáš: (ed.): *Romové: Kulturologické etudy*, Plzeň 2004.

Jakoubek, Marek: *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*, Praha 2004.

Jakoubek, Marek a Poduška, Ondřej: *Romské osady v kulturologické perspektivě*, Brno 2003.

Kalábová, Květa: *Možnosti statistiky a demografie při studiu romské populace na příkladu evropských zemí a České republiky; Specifické rysy demografické reprodukce romské populace a její podmíněnosti; Plodnost nezletilých a nemanželská plodnost v regionálním pohledu*, in *Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*, Socioklub 2003.

kol.: *Hodnocení projevů diskriminace v přístupu k zaměstnání a v pracovněprávních vztazích z pohledu Úřadů práce*, in http://www.poradna-prava.cz/dokumenty/diskriminace_up.doc.

kol.: *Romové, bydlení, soužití*, Praha 2000,

kol. *Romové ve městě*, Praha 2002.

kol.: *Romská minorita a postupy integrace*, Závěrečná zpráva, Institut pro kriminologie a sociální prevenci, Praha 2002.

kol *Analýza potřeb integrace Romů na českém trhu práce*, Nepublikovaná studie pro Radu vlády ČR pro záležitosti romské komunity 2004.

Langhmerová Jitka, Fiala, Tomáš: *Kolik je vlastně Romů v České republice?*, in časopis Demografie 2003, ročník 45, číslo 1, str. 23-32.

Macura, Vladimír, Petrovic, Milos: *Housing, urban planning and poverty: Problems faced by Roma/Gypsy communities with particular reference to Central and Eastern Europe*, Council of Europe, MG-S-ROM (99)1, Strasbourg, 22. February 1999.

Možnosti sociální práce v romských komunitách. Sociální práce 4, 2003.

Nesvadbová, Libuše a kol.: *Zdravotní stav romské populace v ČR*, IGA MZ ČR 1998.

Nesvadbová, Libuše a kol.: *Determinanty zdraví romské populace v ČR*, 3. lékařská fakulta UK Praha 2000.

Nesvadbová, Libuše: *Determinanty zdraví romské populace v České republice in Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy opatření*, Socioklub 2003.

Otázky sociální inkluze romské komunity. Sociální studia 10, 2003, Sborník prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Poznatky veřejného ochránce práv v oblasti bydlení, článek z 14. 11. 2003, www.ochrance.cz

Sirovátka, Tomáš (ed.): *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno 2002

Sociální exkluze a nové třídy. Sociální studia 5, 2000, Sborník prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Společnost Hvězda: Šuko, Zoli, *Kalo a drogy. Příběhy Romů, kteří se zapletli do drog*, Praha 2004.

Sirovátka, Tomáš, Rakoczyová, Miroslava: *Problémy trhu práce a nezaměstnanosti v ČR*. 2003.

Šetření znalostí pracovníků obcí pověřených výkonem státní správy k situaci romských komunit v oblasti jejich působnosti, Materiál kanceláře Rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 2003. (Nepublikováno.)

Šimíková, Ivana, Navrátil, Pavel, Winkler, Jiří: *Hodnocení programů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské komunity*, Praha, VÚPSV – výzkumné centrum Brno 2003. s. 53.

Vyhnalová, A. *Specifika romských uživatelů drog ve srovnání s majoritními uživateli*, VOŠ sociálně právní, Praha 10, 2002 (Absolventská práce).

Výzkum interetnických vztahů. Zpráva Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně 2002. Projekt Phare Improvement of Relations between the Roma and Czech Communities CZ 9901.01.

Winkler, Jan, Sirovátka, Tomáš, Rakoczyová, Miroslava, Šimíková, Ivana a Horáková, Milada: *Analýza potřeb integrace Romů na českém trhu práce*, 2004 (Rukopis).

Zoon, Ina: *On the Margins. Roma and Public Services in Romania, Bulharka and Macedonia with a Supplement on Housing in the Czech Republic*, New York 2001.

Zpráva o analýze soudobé migrace a usazování příslušníků romských komunit ze Slovenské republiky na území České republiky, září 2003, Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) Praha, 2003.

Zpráva o výzkumu názorů samospráv na aktuální přítomnost Romů ze Slovenské republiky a možnou zatíženost a problémovost z důvodů případné imigrace a usazování slovenských Romů v obcích a městech České republiky, Socioklub 2003.

Zpráva o projektu Monitoring efektivity přípravných ročníků, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2003.

Zpráva o situaci romské komunity v České republice a opatření vlády napomáhající její integraci ve společnosti (tzv. Bratinkova zpráva) z 29. října 1997 č. usnesení vlády č. 686.

Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2002, Ministerstvo vnitra ČR 2003.

Zpráva Odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra, Lichva v romské komunitě, 2002.

Zpráva o výsledcích činnosti pracovního týmu pro potírání lichvy v sociálně vyloučených romských komunitách, přijala vláda ČR usnesením č. 218 ze dne 10. března 2004.